Muhammed Es'ad Erbilî (1847/1931)'nin Kur'ân-ı Kerim Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı

Ömer ÇELİK
Dr., Marmara Ü. İlâhiyat Fakültesi

Muhammed Es'ad Erbilî (doğum yeri ve yılı: Musul vilayetinin Erbil kasabası, 1847-ölümü: 3-4 Mart gecesi 1931, Menemen), son dönem Osmanlı mutusavvıflarındandır. O, eserlerinde çok sayıda âyeti ele alıp incelemiştir Tefsir alanında mütalaa edilebilecek *"Fatiha-i Şerife Tercümesi"* adlı müstakil bir tefsir eseri de vardır. Bu önemli âlimin âyetleri yorumlama yöntemini incelemekle, yaşadığı dönem ve mutasavvıf kişiliğinin Kur'ân'ı anlamaya nasıl yansıdığını ortaya çıkarmış olacağız. Ayrıca bu inceleme ile yakın dönemde işârî tefsirin nasıl cereyan ettiğini de görme imkânı bulacağız.

I. Hayatı

1847 senesinde Musul vilâyetine bağlı Erbil kasabasında doğan Es'ad Efendi'nin babası Erbil'de bulunan Hâlidî tekkesinde post-nişîn Şeyh Muhammed Saîd, dedesi Halid-i Bağdadî halifelerinden Şeyh Hidâyetullah'dır. Zahirî ilimleri yirmi üç yaşında 1870 tarihinde tamamlayarak Tarîkat-i aliyye-i Nakşbendiyye'ye intisâb edip dönemin Nakşî şeyhi Tâha'l-Harîrî'nin hizmetine giren Es'ad Efendi, intisâbının birinci yılı içinde tarîkata girmek isteyenlere ders vermeye me'zûn ve beş sene sonra da şeyhinin makâmında kulları irşâda me'mûr kılınır. Daha sonra Kâdirî tarikatının o dönemdeki mürşidi Seyyid Abdülhamid er-Rifkânî'nin icazetnâmesiyle 1883 senesinde irşâd için icazet alır. O tarihten itibâren iki tarîkin hizmetinde bulunur.[1]

1875 senesinde hacca giden Es'ad Efendi, döndüğünde şeyhinin vefatını öğ-

1 Erbilî, Muhammed Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi*, İstanbul 1986, ss. 6-7.

renmesi üzerine İstanbul'a gelir. İlk olarak Cağaloğlu'ndaki Beşirağa Dergâhı'nda bir müddet kaldıktan sonra Bâyezîd Parmakkapı'da bulunan caminin müezzin odasına yerleşir. Buraya gelip kendisini ziyaret edenleri günden güne artar. Fatih Camii'inde "Hafız Divan"ve Mevlâna Câmî'nin "Lüccetü'l-Esrar" adlı eserini okutur. Bu derslere pekçok dinleyici iştirak eder. Bâyezîd dersiâmlarından Hoca Yekta Efendi ve onun gibi önde gelen zevat onu bu derslerinden tanıyarak intisap ederler ve ününün yayılmasına vasıta olurlar.[2]

Bu sırada sultan İkinci Abdülhamid Han tarafından Meclis-i Meşâyih azalığına tayin olunan Es'ad Efendi, diğer taraftan Meşîhat'a müracaat ederek, o sırada boş bulunan Fındıkzade'de Şehremini Odabaşı semtindeki Kelâmî dergâhı şeyhliği talebinde bulunur. Burası bir Kâdirî tekkesi olduğundan, buraya tayin olunabilmesi için 1883 tarihinde Abdülhamîd er-Rifkânî'den Kâdirî icâzetnâme alarak bu tekkenin şeyhliğine tayin olunur. Bu arada bir süre Fatih Halıcılar'da bulunan Feyzullah Efendi Dergâhı'na da devam eder. Burada şöhreti büsbütün yayılan Es'ad Efendi'ye Fatih ulemasından ve diğer kimselerden pekçok sayıda intisap edip, sohbet ve zikir halkasına devam edenler olur.[3]

Es'ad Efendi, 1900 senesinde Abdülhamid Han tarafından, bazılarına göre bilinmeyen bir sebeple,[4] İbnülemîn'e göre ise, o sırada "bazı hadislerin tercemelerini yapıp neşrettiği 'Kenzü'l-İrfân' isimli eserinin zararlı olduğuna dair verilen jurnal üzerine"[5] memleketi Erbil'de ikamete memur edilir. İsmail Kara'nın tespitlerine göre ise o dönemde hemen bütün tarikatları kapsayacak şekilde geniş ve sıkı bir denetimin yapıldığı ve yine her tarikattan birçok şeyhin sürgüne gönderildiği görülür. Bunların gûya Sultan'a karşı toplandıkları şüphesi altında bulundukları, dolayısıyla bunların tedkik edilip dağıtılması gerektiğine karar verildiği belirtilir.[6] Bu tedkikat neticesinde diğer tarikatlara mensup şeyhler gibi Nakşî şeyhlerinin de sürgüne gönderildiklerine dair bilgiler bulunur. Bunlardan biri Cumhuriyet devrinde de etkili olan Kelâmî Dergâhı postnişîni Erbilli Şeyh Muhammed Es'ad Efendi'nin Irak'a sürülmesidir.[7] Es'ad Efendi'nin meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a dönünce yazılarında, II. Abdülhamit ve istibdat aleyhinde ağır ifadeler kullanırken, İttihatçıları ve Meşrûtî idareyi övmesi, sürgünün se-

2 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c. II, ss. 191-192. Ayrıca bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul 1994, s. 210; aynı müellif, 'Es'ad Erbilî' maddesi, *TDVİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 348,

3 Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, c. II, s. 192; Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 210-211; *DİA*, c. XI, s. 348.

4 Bkz. Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 211.

5 Bkz. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul trs., c. IX, s. 2155.

6 "Millet Meclisinde Tekye Müzâkeresi", *Muhibbân*, 2. Sene, nu. 6, s. 151, 16 C.ahir 1329/1 Haziran 1327.

7 Kara, İsmail, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergâh* (Edebiyat Sanat Kültür Dergisi), Eylül 1993, c. IV, S. 43, s. 14.

bebinin, o dönemde tarikatlara karşı alınan siyasî tavırla yakından alâkalı olduğunu gösterir.[8]

Es'ad Efendi, Meşrutiyetin ilanından sonra 1908'de sevenlerinin daveti üzerine tekrar İstanbul'a dönerek Kelâmî Dergâhı'ndaki görevine devam eder. Üsküdar'daki Selimiye dergâhı şeyhliği boşalınca oranın şeyhliği de Es'ad Efendi'ye verilir. Buraya vekil olarak oğlu Mehmed Ali Efendi'yi tayin eder. Kendisi de arasıra gelip irşad hizmetini oğluyla birlikte yürütür. Bu sırada milli mücadelenin başlaması üzerine Ankara'ya gidecek olan Fevzi Çakmak Paşa, bu dergâhta Es'ad Efendi ile görüşür ve kendisinden dua talep eder.[9]

Es'ad Efendi 1914 yılında önce Meclis-i Meşâyih azalığına getirilir. Daha sonra meclis reisi olur. Padişah Sultan Reşâd'ın sevgisini kazanan Es'ad Efendi, aynı yıl içinde "sürre emîni" olarak hacca gönderilir. 1915 yılında Meclis-i Meşâyih reisliğinden istifa eder.

Es'ad Efendi Kelâmî Dergâhı'ndaki görevinin yanısıra zaman zaman Selimiye Dergâhı'na da giderek irşad faaliyetini tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürür. Bu dönemde birçok halife yetiştirdiğinden İstanbul, Anadolu, Yugoslavya ve Bulgaristan'da binlerce müntesibi olur. Tekkelerin kapatılmasından bir müddet önce İstanbul'a gelen ve Kelâmî Dergâhı'nda onbeş gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı psikolog Carl Vett'in hatıralarından, onun dergâhına ilim ve devlet adamlarından pekçok itibarlı kişinin o şartlarda bile devam ettiği anlaşılmaktadır.[10]

Es'ad Efendi 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra hiç sokağa çıkmamaya karar vererek Erenköy Kazasker'de satın aldığı köşkünde inzivaya çekilir. 23 Aralık 1930 yılında vuku bulan Menemen olayıyla ilgisi bulunduğu iddia edilerek oğlu Mehmed Efendi ile beraber Menemen'e götürülüp idam talebiyle yargılanır. Oğlu Mehmed Efendi idam edilirken, Es'ad Efendi hakkında verilen idam cezası yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrilir. Es'ad Efendi Menemen'deki askeri hastanede 'üremi'den tedavi gördüğü sırada 84 yaşında iken 3-4 Mart 1931 gecesi vefat eder.[11] Es'ad Efendi'nin askeri hastanede yemeklerine zehir katılarak rahatsızlığının artırıldığı sonunda da damardan yapılan bir iğne ile hayatına son verildiği yani idam edildiği de ifade edilmektedir.[12] Cenazesi ailesine verilmeyerek resmî makamlar tarafından Menemen'de defnedilir. Mezarının

8 Bkz. Mehmed Es'ad, "Makâle-i Mahsûsa", *Beyânü'l-Hak*, I/17, ss. 371-372, 2 Muharrem 1326; "Cemiyet-i Sufiye", *Tasavvuf*, 11 C.ûlâ 1329/28 Nisan 1327, nu. 8, ss. 3-4.

9 Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 211; Albayrak, Sadık, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul 1991, s. 193.

10 Bkz. Carl Vett, *Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara 1993, ss. 67, 172, 173.

11 Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 212.

12 Bkz. Albayrak, Sadık, *a.g.e.*, s. 193; aynı müellif, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul trs, c. III, s. 202; Kısakürek, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul 1969, s. 200.

bulunduğu arsa üzerine 1962-63 yıllarında bir cami yaptırılır. Mahkeme zabıtları açıklanmadığından Es'ad Efendi ile oğlu hakkında verilen idam cezasının hangi delillere dayandırıldığı, olayla ilgilerinin olup olmadığı henüz anlaşılamamıştır. Es'ad Efendi'nin kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu, senelerce evvel gördüğü birini hemen tanıyıp konuştukları mevzûyu derhal hatırladığı belirtilir.[13] Onun ana dili Türkçe olmakla birlikte, bunun yanısıra iyi seviyede Arapça, Farsça ve Kürtçe bildiği[14] ve bu dillerle kaliteli yazılar yazdığı görülür. Yine onun dili ve kalemi kullanmaktaki mahareti, edebiyatta kendisiyle övünülebilecek bir mevkîde bulunduğu ilgili eserlerde zikredilir".[15]

II. Eserleri

Es'ad Efendi'nin kaleme aldığı önemli eser ve makale çalışmaları şunlardır:

1. Kenzü'l-İrfân: Bu eser, çeşitli konularla alakalı seçilmiş 1001 hadis-i şerifin metin ve Türkçeye tercümesinden oluşur. Seçilen hadis-i şerifler, genellikle çeşitli sözlü ve fiili amellerin fazileti, memdûh ve mezmûm huylar, Allah sevgisi ve korkusu, dünya ve dünya malının kötülüğü, büyük günahlar, helâl ve haram olan şeyler gibi konuları içerir. Es'ad Efendi'nin bu esere yazdığı önsöz incelendiğinde hadislerin ve sünnetin dindeki önemli yerini belirtmek ve halkı sünnet aleyhinde oluşacak olan yanlış anlamalardan vazgeçirerek, ilim ve irfân kaynağı olan bu mübarek sözlere itaata ve bunlardan istifadeye davet etmek üzere hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu eser, İstanbul'da eski harflerle 1317 ve 1327 tarihlerinde iki defa neşredilmiştir. Yeni harflerle de pek çok kez basılan eser, son olarak Erkam Yayınları'nca aslî şekline uygun bir tarzda ve hadis-i şeriflerin kaynakları da tespit edilerek İstanbul'da 1989'da basılmıştır.

2. Mektûbât: Es'ad Efendi'nin en kapsamlı ve hacimli eseri bu adla yayınlanan mektuplarıdır. Özellikle Erbil'de bulunduğu sırada sevenlerine ve dostlarına yazdığı tasavvufî ağırlıklı yüz elli dört mektuptan oluşur. Es'ad Efendi bu mektuplarda döneminde geçerli olan oldukça edebî ve âhenkli bir dil kullanmıştır. Yazılarını genellikle âyet-i kerimeler ve hadis-i şerifler etrafında şekillendirmiştir.

3. Divan: Es'ad Efendi'nin ağırlıklı olarak Türkçe ve Farsça yazdığı şiirleri toplayan bir eserdir. Burada müellif arûz veznini büyük bir ustalıkla kullanmış, zaman zaman da tasavvufî halk edebiyatı şairleri gibi şiirler ve onlara tahmisler de yazmıştır. Şiirlerde yer yer Arapça manzûmeler göze çarpmakta, üstelik Di-

13 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 196.

14 Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. III, s. 201.

15 Kısakürek, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, s. 203; *Tasavvuf*, 12 C.evvel 1329, S. 7; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, c. II, s. 199.

vân'da bir de bir Kürtçe gazele rastlanmaktadır.

4. *Tevhid Risâlesi Tercümesi:* Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye izâfe edilen bir risâlenin Türkçe tercüme ve şerhidir. Bu risâle, H. Kamil Yılmaz'ın tespitine göre, İbnü'l-Arabî'ye değil Evhâdüddin Balyânî'ye aittir.[16] Eser ilk defa İstanbul'da Ali Kadri tarafından 1337'de 103 sayfa olarak basılmıştır.

5. *Risâle-i Es'adiyye:* Bu risâle, tasavvuf ve tarikatle ilgili mevzuları öz halinde ele alıp açıklayan küçük hacimli bir eserdir. Müellif, müridlerin isteği üzerine bu eserinin başlangıcında 'kendi kaleminden müellif' başlığı altında kısaca hayat hikâyesini yazmıştır.

6. *Fâtiha-i Şerife Tercümesi:* Bu çalışma, Fâtiha sûresinin oldukça kısa bir tefsiridir. Eski harflerle müstakil olarak, yeni harflerle Risâle-i Es'adiyye ile birlikte İstanbul'da Erkam yayınlarınca 1986'da 6 sayfa hâlinde neşredilmiştir.[17]

7. *Makâleleri:* Es'ad Efendi'nin o dönemde yayınlanan Tasavvuf, Beyânü'l-Hak ve benzeri mecmualarda neşredilmiş yazıları da bulunmaktadır. Bu yazıların büyük bir kısmı 'Mektûbat'a eklenmiş, bir kısmı ise yayınlandıkları yerlerde kalmıştır.

III. Es'ad Efendi'nin Kur'ân Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı

Muhammed Es'ad Erbilî, devrinin âlim meşayıhından biri olarak bir kısım eserler kaleme almış ve o dönem yayınlanan mecmualarda bir takım makaleler yazmıştır. Bu çalışmaları incelediğimiz zaman, Es'ad Efendi'nin, fikir ve düşüncelerini sürekli âyet-i kerimelere istinâd ederek açıkladığını görmekteyiz. Biz burada özellikle "Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi" ile "Mektûbât" adlı eserlerinden hareketle Es'ad Efendi'nin Kur'ân'a yaklaşımı ve âyetleri yorumlama yöntemi ile ilgili tespitlerde bulunmak istiyoruz. Es'ad Efendi, eserlerinde âyet-i kerimeleri çoğunlukla işârî olarak yorumlamış, özellikle de tasavvufla alâkalı âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Es'ad Efendi'nin âyetleri yorumlama yaklaşımını rivâyet, dirâyet ve işârî olmak üzere üç ana başlık altında ele alıp inceleyeceğiz.

A. Rivâyet Tefsiri Yönünden

Rivayet tefsiri, âyet-i kerimelerin diğer âyet-i kerimelerle, Hz. Peygamber(s.a.v.)'in sünnetiyle, sahabeden ve bir kısım âlimlerin görüşüne göre, tabiûndan nakledilen haberlere göre tefsir edilmesine denilmektedir.[18] Es'ad Efendi

16 Bkz. Yılmaz, H. Kamil, "M. Es'ad Erbilî", *Altın Silsile*, ss. 222-223.

17 Bkz. Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi*, ss. 57-62.

18 Bkz. ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân*, Mısır trs., c. II, s. 12; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfesirûn*, Kahire 1961, c. I, ss. 130-131; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1979, s. 228.

de, âyetleri yorumlarken bazen âyeti yine âyetle, bazen âyeti hadis-i şerifle bazen de sahabe ve tabiûn sözleriyle tefsir etmektedir.

1. Âyeti Âyetle Tefsiri

Âyet-i kerimelerden muradın ne olduğunu anlamak, onların delâlet ettikleri anlamları ve ihtiva ettikleri hüküm, nükte ve incelikleri açıklamak için başvurulacak en sağlam ve en güvenilir yöntem, şüphesiz Allah'ın kelâmını yine Allah'ın kelamıyla izah etmektir. Zira kendi kelâmı Kur'ân'ı en iyi bilen ve ve tefsir edecek olan hiç şüphesiz Allah Teâlâ'dır. Kur'ân-ı Kerim'e baktığımız zaman onda değişik sebep ve hikmetlerle zikredilmiş âm-hâs, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen vs. lafızlar bulunduğunu; bir yerde mübhem olarak zikredilmiş bir hususun başka yerde açıklandığını, bir yerde kısaca temas edilen bir konunun da başka bir yerde tafsilatlı olarak anlatıldığını görürüz. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir ederken ilk olarak bunların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Böylece âyet-i kerimeler arasında vehmedilen tenâkuz durumları ortadan kalkacak ve Kur'ân-ı Kerim'i bir bütün olarak anlamak kolaylaşacaktır.[19] Es'ad Efendi'nin âyet-i kerimeleri âyet-i kerimelerle tefsirine şu örnekleri verebiliriz:

a. **"Her biriniz için bir şeriat ve münevver bir yol tayin ettik"**[20] âyetinde geçen 'minhâc' kelimesinin lügatte 'münevver bir yol' demek olduğunu dolayısıyla âyet-i kerimenin manasının: *'Ey kullarım! Sizin her birinize iki şey vacip kıldım. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat*[21] anlamına geldiğini ifade ettikten sonra, bu âyet-i kerimeyi açıklamak üzere **"Ya Muhammed! Söyle: Eğer Allah Teâlâ'nın muhabbetini, sevgisini arzu ederseniz bana tâbi olunuz"**[22] âyetini zikreder ve buna da *'benim sulûk ettiğim şeriat ve tarikat yollarını takip ediniz'*[23] anlamını verir.

b. Es'ad Efendi, **"Göklerdekiler ve yerdekiler Allah'ı tesbih etmektedirler. O, azîz ve hakîmdir"**[24] âyetinin tefsirinde akıllı olsun, akılsız olsun bütün mahlukatın geçmiş, şimdi ve gelecek zamanda sürekli olarak Allah'ı tesbih ve takdis ettiğini; kemâl sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezzeh olan Alah Teâlâ'nın buna hakkıyla lâyık olduğunu söyledikten sonra bu âyet-i kerimeyi açıklama sadedinde **"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bu-**

19 Bkz. Itr, Nureddin, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımaşk 1990, s. 138; Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990, s. 32.

20 5 el-Mâide/48. Not: Âyet meallerini, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi öğretim üyelerinden bir heyet tarafında yapılan meal çalışması başta olmak üzere değişik meallerden istifa ederek ve kendi katkılarımızı da ekleyerek yapmaya çalıştık.

21 Erbilî, M. Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 9-10.

22 3 Âl-i İmran/31

23 Erbilî, *a.g.e.*, s. 10.

24 57 el-Hadîd/1.

lunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti..."[25] âyet-i celîlesine dayanarak, *"ister yıldızlar ve burçlar gibi ulvî, ister hayvanlar ve bitkiler gibi süflî olsun bütün varlıkların binlerce seneden beri değişmez ve sarsılmaz bir kanun ve hikmet üzere devam edegelmesinin, Cenâb-ı Hak'dan başka bir Allah olmadığına kesin olarak delâlet ettiğini"*[26] söyler. Buna göre birinci âyette bütün yaratılmışların sürekli tesbihlerini, ikinci âyetin ifade ettiği 'gökte ve yerde O'ndan başaka ilah olmayışı' ile tefsir eder.[27]

2. Âyet-i Kerimeleri Hz. Peygamber'in Sözleriyle Tefsiri

Rasûlullah (s.a.v)'ın kendisine indirilen Kur'ân âyetlerini tefsir, tebyin ve tebliğ görevi vardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ'dan sonra âyetleri açıklama yetkisi ona verilmişti. O da bu yetkiye dayanarak, bütün âyetleri olmasa da bir kısım âyetleri tefsir etmiştir. Es'ad Efendi'nin bir kısım âyet-i kerimeyi Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinden istifade ile açıkladığını görmekteyiz. Konuyla ilgili şu örnekleri verebiliriz:

a. Es'ad Efendi, **"Artık Rabbinize dönün (enîbû ilâ rabbiküm) ve ancak O'na teslim olun"**[28] âyet-i kerimesini, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dinî işlerini ilim sahibi meşayıhtan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesi anlamında yorumlayarak,[29] âyetin bu şekilde anlaşılmasının mümkün olabileceğini Rasûlullah (s.a.v)'ın şu hadisleriyle delil getirerek desteklemektedir: "İlim öğrenmek her müslüman erkek ve kadına farzdır",[30] "Benden sonra Ebubekir ve Ömer'e uyun. Ammâr'ın hidâyeti gibi hidâyet sahibi olun ve Abdullah ibn-i Mesud'un sözlerine ihtimam ile tutunun",[31] "Alimler peygamberlerin vârisleridir"[32] ve "Âlimlerin gösterdiği yolda gidiniz. Çünkü onlar dünyanın ışığı ve ahiretin aydınlığıdır".[33]

b. **"Sizin Allah katında en şerefliniz, en müttakî olanınızdır"**[34] âyet-i celîlesini, bir dervişin takvâ ve şerefini medhetmek üzere zikretmektedir.[35] Bu yorumunu ise Hz. Peygamber'in "İnsanların Allah nezdinde en şereflisi, en müt-

25 21 el-Enbiyâ/22.

26 Erbilî, *Mektûbât*, s. 20. Not: Es'ad Efendi'nin yorumları orijinal şekilleriyle değil sadeleştirilerek verilmiştir. Bu sadeleştirmede ise H. Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz'ün *Mektûbât*'la ilgili sadeleştirmelerinden büyük oranda istifade edilmiştir.

27 Erbilî, *Mektûbât*, s. 20.

28 39 ez-Zümer/54.

29 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 18.

30 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, ss. 43-45.

31 *Aynı eser*, c. I, s. 160.

32 *Aynı eser*, c. II, ss. 64-65.

33 *Aynı eser*, c. I, s. 36.

34 49 el-Hucurât/13.

35 Erbilî, *Mektûbât*, s. 78.

takî olanlarıdır"[36] hadisiyle desteklemektedir.

c. **"Huşû ile namazlarını kılan mü'minler kurtuluşa ermişlerdir"**[37] âyetini şöyle tefsir etmiştir: *"Yani 'namazı huşû ile edâ eden mü'minler ahiret azabından kurtuldular' buyurmuş olduğu gibi, Peygamber Efendimiz dahî 'huşûu olmayan bir kimsenin namazı kabûl olamaz ve vadedilen faydası da beklenemez' demişlerdir. Bu gibiler ancak Şerîat açısından farzını edâ etmiş ve namazı terkedenler için belirlenen cezadan kendini kurtarmış olur."*[38] Bu âyeti yorumunda ise "Huşûu olmayan kimsenin namazı kabule şayan olmaz. Va'd olunan faydası da beklenemez"[39] hadisini kullanmıştır.

d. **"İyilikte ve kötülüklerden sakınmada birbirinizle yardımlaşınız"**[40] âyet-i kerimesini, kul için oldukça mühim olan rûhî gıda ve ilâhî feyizleri istemek için evliyânın vasıta kabul edilmesine, ruhâniyetlerine sığınılmasına ve tevessüle delil saymakta[41] ve bu âyeti tefsir sadedinde "Her bir sanatı öğrenmek için ehlinden ve erbabından yardım isteyiniz"[42] hadisini zikretmektedir.

3. Âyet-i Kerimeleri Sahabe Sözleriyle Tefsiri

Es'ad Efendi'nin bir kısım âyetlerin açıklanmasında sahabe sözlerine itimat ettiğini müşahede etmekteyiz. Bununla ilgili şu örnekleri kaydedebiliriz:

a. Es'ad Efendi, **"Bana kuvvetle yardım ediniz"**[43] âyet-i kerimesini tevessüle delil olarak zikretmekte, bunu açıklamak üzere de Hz. Ömer'in şu olayını ve sözünü nakletmektedir: Hz. Ömer Peygamberimiz'in amcası Abbas ile tevessül ederek: 'Ya Rabbi, kuraklık içinde kalınca Peygamberimiz ile sana tevessül ederdik. Bize yağmur verirdin; şimdi de onun amcası ile tevessül ediyoruz, bizi suya kavuştur' derdi ve yağmur yağardı.[44]

b. **"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar bey'at etmek üzere sana geldikleri zaman... onların bey'atini kabul et ve onlar için istiğfar et"**[45] âyet-i kerimesini zikrettikten sonra bunu tefsir etmek üzere Hz. Aişe (r.a.)'nin: "Rasûlullah (s.a.v) hiçbir kadının elini kendi eline kat'iyyen dokundurmadı ve tutmadı. Onlar adına ahid aldığı zaman sadece 'hepinizin bey'atlerini kabul ettim' dedi" sözünü aktararak, Peygamberimize kadınların bey'at ettiğini ve asla onların elle-

36 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 193.
37 23 el-Mü'minûn/1-2.
38 Erbilî, *Mektûbât*, s. 58.
39 Kaynağını bulamadım.
40 5 el-Mâide/2.
41 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 30-39.
42 Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 422.
43 18 el-Kehf/95.
44 Buhârî, İstiskâ, 15; Fedâilü'l-Ashâb, 62. Bkz. Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 39.
45 60 el-Mümtehine/12.

rine dokunmadığı yorumunu yapmaktadır.[46]

B. Dirâyet Tefsiri Yönünden

Dirâyet tefsiri, sadece rivayetlerle yetinilmeyip âyet-i kerimelerin dil, edebiyat, şiir, tabiat bilimleri gibi çeşitli aklî bilimlerden faydalanılarak tefsir edilmesine denilmektedir. Bu tür tefsirde daha ziyade müfessirin kendi ictihad ve görüşü önem arzetmektedir.[47] Bu tarife göre Es'ad Efendi'nin de bir kısım âyet-i kerimeleri kendi re'y ve ictihadıyla tefsir ettiğini görmekteyiz. Onun bu manada yapmış olduğu tefsirleri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmemiz mümkün olabilir:

1. İnsanın Mükerremliği ve Yaradılış Maksadı

Es'ad Efendi, **"Şüphesiz biz, insanı mükerrem kıldık"**[48] âyet-i kerimesini, *"Acabâ bu mükerrem Âdemoğlu kimdir? Toprak ve sudan yaratılmış bulunan maddî varlık yani cesed mi yoksa kuvve-i nâtıka denilen düşünme, konuşma kabiliyetine sahip oluşuyla diğer canlılardan ayrılan insan cinsi midir? Elbette bunların hiçbiri değildir. Zira azgın nefsinin gayr-i meşru taşkınlıkları ile şeriat ve tarikatı ayaklar altına alan, süflî isteklerinin esiri bulunan kimseler, asla mükerrem olamazlar. İrfân erbabına ve vicdan sahiplerine göre bu tip insanlara kara cahil demekten başka sıfat yakışmaz. Mükerrem denilmeye layık Âdemoğlu ise nefs tezkiyesiyle güzel ahlâka sahip olarak dışını ve içini temizleyip süsleyen, şeriat hizmetinde tarikat sırrına vakıf bahtiyar kimselerdir"*[49] şeklinde yorumlar. **"Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım"**[50] âyetini de, *"Bir kulun, amel ve ibadet sayesinde ancak isyandan nefsini kurtarmış olacağını, fazla bir fazîlet iddiasında bulunamayacağını ve her zaman hayırlı dualar ve evliyâullahın kalbî teveccühleri gibi kıymetli vasıtalardan bekleyeceğini"*[51] belirterek kulun kendi amel ve ibadetlerine güvenmeden din kardeşlerinin hayır dualarını almaya bakması gerektiği şeklinde tefsir eder.

2. Allah Yolunda Cihad

"Allah, mü'minlerden nefislerini ve mallarını, cennet mukabili satın almıştır"[52] âyet-i kerimesi hakkında: *"Dünya asayişi ve maddî ihtiyaçların te-*

46 Erbilî, *Mektûbât,* ss. 41-43.
47 ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfesirûn,* c. I, s. 255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* s. 307.
48 17 el-İsrâ/70.
49 Erbilî, *Mektûbât,* s. 6.
50 51 ez-Zâriyât/56.
51 Erbilî, *Mektûbât,* s. 262.
52 9 et-Tevbe/111.

mininin ancak mal ve can feda etmekle mümkün olabildiği nasıl herkesçe kabul edilmiş bir gerçek ise (zikrettiğimiz âyet-i kerime gibi) katî ve açık delillerle sabit olduğu şekilde, uhrevî saadet ve ebedî selamete de Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği şeriat ve tarikat ölçülerine itina ile uyup, mal ve cana ait bütün emirlerine içtenlikle kulak vermekle erilebileceğini düşünsünler"[53] yorumunu yapar. Böylece dünya ile ahiret mutluluğunu kıyaslayarak her ikisinin ve özellikle bu âyet-i kerimeye istinaden ahiret saadetinin elde edilme şartlarını izah etmeye çalışır.

3. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker

"Sizden, insanları hayra davet eden, iyilikleri emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. Onlar gerçek kurtuluşa erenlerdir"[54] âyet-i kerimesinin tefsirini yaparken öncelikle, *"Bilindiği gibi mü'minleri kâfirlerin cahiliyye devirlerine ait âdet ve gayr-i meşru davranışlarından sakındırıp, dünyevi ve uhrevî kurtuluşa sebep olacak hakikatleri açıklayan âyetlerde öncelikle takva ve taat ile iman sahiplerinin birlik ve beraberliği ve karşılıklı muhabbeti emredilmektedir"*[55] diyerek bu âyet-i kerimenin, bir önceki âyet-i kerimeler ile münasebetini ortaya koyar. Sonra da bu hakîkati müslüman fertlerin dağlı, köylü, şehirli her seviyeden câhillerine öğretilmesi ve anlatılması gerektiği hakkında bu âyet-i kerimenin inzâl edildiğini vurgular ve âyet-i kerimeye şöyle bir yorum getirir: *"Ey İslâm cemaati! Sizden bir grup, dini ilimleri öğrendikten sonra insanları gerçek tevhide ve İslâm'ı yaşamaya çağırsın. Şeriatın ve aklın meşru kabul ettiği şeyleri kendisi getirdikten sonra diğer insanlara da emretsin. Yine şeriat ve akıl ölçülerine göre çirkin olan davranışları kendisi terkettikten sonra başkalarını da o kötülükten sakındırsın. İşte bunlar hakikaten kurtuluşa erenlerdir. Şayet bu kimseler Allah'ın emir ve nehiylerine itina göstermez, ilimleri ile amel etmezlerse ilâhî hükümleri insanlara tebliğ etmeye lâyık değillerdir. Bu gibilerin tebliğlerinin tesiri de olmaz. Sözün kısası Allah Teâlâ insanların cehalet ve günahtan kurtulması ve ma'rifet nurlarından istifade edebilmesi için hususî bir topluluğun ilim ve amel yönünden yetiştirilmesini emrederek bu görevi farz-ı kifaye olarak müslümanlara yüklemektedir. Bu mukaddes görevin övünç vesilesi olan yükü de şüphesiz, zâhiren ve bâtınen âlim olma sıfatını kazanmış mürşidlerin sorumluluğuna verilmiştir".*[56] Daha sonra 'ulemâ-i zahir' ve 'ulemâ-i bâtın'dan kasdının ne olduğunu ayrıntılı olarak açıklar. O, bu âyet-i kerimeye göre her iki âlim grubunun da yetiştirilmesini Üm-

53 Erbilî, *Mektûbât*, s. 12.
54 3 Âl-i İmran/104.
55 Erbilî, *Mektûbât*, s. 14.
56 *Aynı yer.*

met-i Muhammed üzerine farz-ı kifâye olarak görür.

Yine bu bağlamda zikrettiği, **"Sizler insanlar arasından seçilmiş iyiliği emredecek, kötülükten sakındıracak en hayırlı ümmetsiniz"**[57] âyet-i celîlesini ise *"bu tertemiz vazife manevî bir miras olarak peygamberlerden alimlere intikal etmiştir Ve'l-Asr sûresinden anlaşılacağı üzere de hüsrânın gerek azından gerek çoğundan kurtulabilmek için; önce îman sonra salih amel, üçüncü olarak da hakkı tavsiye, va'z ve nasihette bulunmanın zarurî oluşuna işaret edilmektedir. Bu yüzden sizin gibi sözü dinlenen bir âlimden, din kardeşlerimizi ikaz etmek, geleceğimizden, ahiret ahvalinin şiddet ve öneminden haberdar etmek"*[58] şeklinde açıklar.

4. Şükür ve nankörlük:

Bir dervişe dua mahiyetinde **"Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım"**[59] âyet-i kerimesine yer vererek Allah'ın nimetlerine şükretmeyi tavsiye eder. Aynı âyet-i kerimenin **"Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz benim azabım şiddetlidir"**[60] kısmını ise: *"Yani şükür vazifesini yerine getirmek nimetlerin artmasını gerekli kıldığı gibi, nimetlere karşı nankörlük yapmak da rahat, kanâat, sevinç ve neş'e gibi kalbin asayişini yok eder ve insanı sıkıntıya sokar"*[61] şeklinde yorumlar. **"Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız sayamazsınız"**[62] âyet-i kerimesi sadedinde ise, kişinin evlad ü iyâline karşı gösterdiği muhabbet ve onlar için yaptığı fedâkarlıktan daha fazlasını Allah muhabbeti için yapmasını, vakitlerinin büyük bölümünü O'na ayırmasını tavsiye etmektedir. Zira Allah bâkîdir, ikram edip nimet vericidir, rezzâktır, terbiye edip yetiştirendir. Mâsivâya verilen emek ise zayidir, bazan zararlıdır, en azından fânidir ve yok olup gidicidir.[63]

6. Birlik ve Beraberlik

"Allah'ın ipine toptan sımsıkı sarılın, ayrılmayın"[64] âyet-i kerimesini, Arapların dağınık ve birbirleriyle kavgalı kabileler iken Kur'ân-ı Kerim'e ve Resûlullah (s.a.v)'ın sünnetine sımsıkı sarılmak suretiyle dünyanın en ileri milleti ve devleti hâline geldikleri; bugün içinde bulunduğumuz inhitattan kurtulmamız için de yine Allah'ın ipi olan Kur'ân'a ve Peygamberimizin sünnet-i seniyyesine sımsıkı sarılmamız lâzım geldiği sadedinde zikretmektedir.[65] **"Mü'minler ancak**

57 3 Âl-i İmran/110.
58 Erbilî, *Mektûbât*, s. 350.
59 14 İbrahim/7.
60 14 İbrahim/7.
61 Erbilî, *a.g.e.*, s. 112.
62 14 İbrahim/34.
63 Erbilî, *a.g.e.*, s. 144.
64 3 Âl-i İmran/103.
65 Erbilî, *a.g.e.*, ss. 393-395.

kardeştirler..."[66] âyet-i kerimesi gereğince alimlerin ve mürşidlerin, *"bütün ehl-i dine şâmil olacak muhabbet ve sadâkatin, riya ve dalkavukluk şüphelerinden uzak bir şekilde mü'minlerin kalplerinin bir ve beraber olması; hayat ve ölümlerinin izzet ve uzletlerinin birbirine bağlı bulunması gereğini anlatmak ve özellikle manevîyat erlerinin yetiştirilmesi maksadıyla birer okul olarak inşa edilmiş olan bir çok dergâhın hizmetlerini yerine getirmekle şan ve şereflerini yüce tutmaya itina göstermeleri"*[67] gereği üzerinde durur.

7. Kur'ân'ı Tanımlaması

Bir mektubunda da, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilmiş mahza nûr, ilâhî düstûr ve ahlâk mecellesi olduğunu; bu kitabın Allah'ın birliğini, O'nun iradesine teslimiyeti, maddî ve manevî terakkiye medâr olacak ilim ve irfânın tahsilini, iffet ve namusun gerekliliğini ve kardeşliğin esaslarını kuvvetlendirmeyi emrettiğini belirtmiştir. Kur'ân-ı Hakîm'e riâyet edenlerin yüksek ahlâkî değerlere sahip olup yüceldiklerini ve büyük medeniyetler vücûda getirdiklerini, dolayısıyla bu da Kur'ân'ın sıradan bir kitap olmadığını, insanları gaflet ve cehaletten kurtaracak, ahlâksızlığı ve fenalığı kökünden söküp muhabbet, sadâkat, merhamet, cesâret, sa'y ü gayret gibi en kıymetli faziletleri öğreten bir kitap olduğunu ispat ettiğini vurgular. Kur'ân-ı Kerim'i dikkatle mütâlaa edenlerin, her türlü şan ve şerefi, bütün dünyevî ve uhrevî selâmet ve saâdeti orada bulacaklarında asla şüphe olmadığını izah eder.[68]

8. Allah Yolunda İnfak

Bu konuda Hadîd sûresinin **"Size ne oluyor ki Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin miras Allah'ındır..."** şeklinde başlayıp devam eden 10. âyet-i kerimesini bahis mevzuu seçerek onu tefsir etmektedir: *"Bu âyet mü'minlerin kurtuluşa ererek cennete girmelerini sağlayacak olan sadaka ve infaka riayet etmeyen ümmetin hâlini hayret ifadeleri ile ferman buyurmaktadır. Evet, zenginlerin ve servet sahiplerinin Allah yolunda infak hususundaki gevşekliği gerçekten üzüntü vericidir"* dedikten sonra cimriliğin kötülüğü, sadakanın fazîleti ve zekâtın ehemmiyeti hakkında Rasûlullah (s.a.v)'ın bir kısım hadîs-i şerîflerini kaydeder ve âyet-i kerimeden kasdolan ma'nayı tefsire şöylece devam eder: *"Bilinmelidir ki, âyetteki '**Size ne oluyor ki, Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz**' cümlesinde vâkî olan hitâbın bütün ehl-i imana şâmil olduğunda şüphe yoktur. Yani ey mü'minler topluluğu, dünya malının sarfedilmesindeki faydalar nice âyet-i kerimede açıklandı-*

66 49 el-Hucurât/10.
67 Erbilî, *Mektûbât*, s. 34.
68 *Aynı yer.*

ğı hâlde, sizleri Allah yolunda infak gibi önemli mes'eleden alıkoyan nedir? Acaba fanî olan dünya evinde bakî olmadığınızı ve ebedî olan ahiret evine gitmeye mecbur bulunduğunuzu ve bilhassa elinizde mevcut olan bütün mal ve eşyadan sadece bir kefen kadarını alıp diğerlerini terketmeye mahkum olduğunuzu bilmiyor musunuz? Şunu bilin ki, elinizdeki mal ve servetten ayrılacaksınız. Hay ve Bakî olan Allah Teâlâ ise sizin bıraktığınız şeyleri dilediği kullarına ihsan eder. Sizler de elinizdeki fırsatları kaçırmış olarak dünya hayatını terkedip gidersiniz. Bu âyet-i kerimede birkaç mühim manaya daha işaret vardır:

Birincisi: Kiralık evlerde oturmakta olan kiracıların bir evden diğer bir eve taşınırken bütün eşyasını beraberinde götürüp, sevdiği mallarından hiçbir şeyi bırakmayacağı herkesçe bilindiği hâlde, herşeye muhtaç olarak kabir evine gidenlerin sevdikleri eşyalarından kısmen olsun bir şeyi beraberlerinde götürmemeleri gerçekten hayret ve dehşet verici bir durumdur.

İkincisi: Kul'un, Allah Teâlâ'nın kendisine emâneten ihsân buyurduğu emvâlden ayrılacağı câ-y-ı iştibâh değildir. Şu kadar var ki fakirleri doyurmak, düşkünleri giydirmek, cami yaptırmak, İslâm'ın zaferi ve mü'minlerin kuvvetlenmesi için gerekli olan savaş âletlerine ve nakliye vasıtalarına sarfederek malı elden çıkarmak hemen ve ileride sevaba vesile olacaktır. Aksine sadece pintilik duygusu denilen âdi tabiat yüzünden veya âyetlere ve hadislere samimiyetle itimat edememek yüzünden cimrilik hastalığını cömertlik şerefine tercih edenlerin yani malının fazlasını kısmen de olsa yukarıda bahsedilen yollardan herhangi birine sarfetmeyerek ölüm ile bu mallardan ayrılmak zorunda kalanların ilâhî azaba uğramaktan korkmamaları gerçekten üzücü bir hâldir."[69]

9. Namaz ve Huşû

'Namaz' mevzuunu ele aldığı bir yazısında, bu konuyla alâkalı olarak iki âyet-i kerimeye ve tefsirine yer vermektedir: **"...muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak, elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür..."**[70] *âyet-i celîlesine göre namaz kılan mü'minlerin her türlü kötülük ve yasaklardan kendini korumuş olması gerekirken pek çok namaz kılan kimsenin bir takım haram ve yasaklardan kendilerini kurtaramadıklar görülmektedir. Dolayısıyla bu husustaki problemlerinin çözümü için müracaat eden bir zata vermiş olduğu cevabı, arzu eden kardeşlerimizin de gözden geçirmeleri için özetle yazmaya çalışacağım. Şöyle ki: Hakk celle ve alâ Hazretleri:* ***"Huşû ile namazlarını kılan mü'minler kurtuluşa ermişlerdir".***[71] *"Yani 'huşû ile namaz kılan mü'minler ahiret azabından kurtuldular' buyurmuş olduğu gibi,*

69 Erbilî, *Mektûbât*, s. 30.
70 29 el-Ankebût/45.
71 23 el-Mü'minûn/1-2.

aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz dahî 'huşûu olmayan bir kimsenin namazı kabûle layık olamaz ve va'd olunan faydası da beklenemez' demişlerdir. Bu gibi kimseler ancak şerîat açısından farzını edâ ettiklerinden namazı terkeden kişiler için belirlenen şer'î cezadan kendini kurtarmış olur."[72] Bu açıklamayı müteakiben huşûnun zahirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyerek bunları namazdaki tatbik ediliş şekliyle beyan eder.

10. Şeytan ve Vesvese

Es'ad Efendi **"...İnsanların sadırlarına durmadan vesvese veren Hannâs'ın şerrinden... insanların Rabbine, melikine ve ilâhına sığınırım"**[73] âyet-i kerimesini zikrederek şu tefsiri yapar: Bu âyet-i kerimede *"Cenâb-ı Hakk 'hannâs'tan kendisine sığınmamızı emrediyor istiâzemizi emir buyuruyor. Hannâs, şeytandır. Bir şeytan mü'minleri gözetlediği ve kalbin zikirle meşgul olduğunu anlayınca geri çekilip savuştuğu gibi zikirden gâfil bulunanların gönlüne de olumsuz düşünceler atmaktadır. İşte bunun için dünyada iken bir tarîkata intisâb etmek ve mürşidin öğretip telkîn ettiği zikr ile kalbini ihyâ etmek her mü'min için önemli ve gereklidir."*[74] Görüldüğü üzere bu ve benzeri âyet-i kerimelerin tefsirinde Es'ad Efendi, sürekli tasavvuftaki kalbin zikrullah ile ihyâsı ve Allah'tan asla gâfil olmaması düşüncesi üzerinde yoğunlaşmakta ve bu noktayı ön plâna çıkarmaktadır. Ayrıca **"Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır, dememiş miydim?"**[75] âyet-i kerimesini zikrederek, *"Yani ey Âdemoğulları! Arzu ve isteklerine uymak sûretiyle şeytana kulluk etmeyiniz diye size aklî ve naklî delillerle emretmedim mi? Demek ki, şeytan kendini müdafadan âciz bulunan bir mü'mine karşı âmirlik sıfatını takınarak ve bozuk fikirleri gönlüne düşürerek Mevlâ'ya itaatten alıkoymayı kendisine vazife edinmiş ve tesirini de görmüştür. Binâenaleyh* ***'Sadıklarla beraber olun'***[76] *ilâhî emrine uyarak manevî bir yola girmek, o tarîkatta bulunan ümmetin büyüklerinin ruhânî yardımlarıyla kuvvet kazanmak gereklidir. Zira 'kim bir topluluğa katılırsa onlardan olur'*[77] *buyurulmuştur. Şüphesiz bir insan sûfiler cemâatına muhabbetle katılır, zikir ve fikirlerine iştirak ederse onlardan sayılacağı gibi mahşerde de himâyeleri altında bulunacaktır"*[78] yorumunu yapmaktadır.

72 Erbilî, *Mektûbât*, s. 58.
73 Bkz. 114 en-Nâs/1-6.
74 Erbilî, *a.g.e.*, s. 54.
75 36 Yâsîn/60.
76 9 et-Tevbe/119.
77 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 240.
78 Erbilî, *a.g.e.*, ss. 52-54.

11. Ölüm ve Kıyamet Ahvali

Es'ad Efendi, **"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki, yakıtı insan ve taşlardır"**[79] âyet-i kerimesinin üzerinde çok düşünülmesi gerektiğini ve bundan dersler alıp öylece hareket etme lüzûmunu tavsiye eder. **"Rab'inin makamından korkan kimseye iki cennet vardır"**[80] âyet-i kerimesini, *"Bilindiği gibi insanlar hem dünyada hem de ahirette saâdet ve selâmete ermek için oldukça önemli ve mukaddes iki şeye muhtaçtır. Bunların birincisi yüksek ruhî isteklerdir ki, bu yüce duygularda zirveye ulaşmış ve bu hak vergisine ermiş olanların, yalnız ahirette değil dünyada bile mutlu ve hürmete lâyık oldukları herkesin kabulüne şayan bir gerçektir"*[81] şeklinde tefsir eder. **"Her nefis ölümü tadacaktır"**[82] âyet-i kerimesi gereğince sâlikin *"gerçekten ölümün amansız pençesine düşeceğini, bütün malından, çoluk çocuğundan ayrılarak sadece bir kefenle ahiret yolculuğuna çıkacağını düşünmesi"*[83] gerektiğini belirterek, bu âyet-i kerimenin tasavvuftaki 'râbıta-ı mevt'in mesnedini teşkil ettiğine işârette bulunur. **"Biz Allah'ınız ve O'na döneceğiz"**[84] âyet-i kerimesini hakkıyle tefekkür eden akıllı olgun bir kulun şüphesiz bütün gayretini dehşet ve vahşet mekânı olan kıyametin sıkıntılarından kurtulmaya sarfedeceğini, dolayısıyla gelip geçici olan dünya mal ve saltanatını yegâne gaye edinmeyeceğini söyler. Bu âyet-i kerimeyi yalnız lisânen dahî olsa söylememiz gerektiğini ve tamâmına nâil olmak için Cenâb-ı Hakk'a tazarru' eylememiz lâzım geldiğini hatırlatır.[85] **"O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selîm ile gelenler (o günde fayda bulur)"**[86] âyet-i kerimesinden hareketle yine tarîkat evrâdı çekecek dervişin *"kalbin manevî hastalıklarının şifasına vesile olabilecek sebeplerin gerekliliğini tefekkür etmesi gerektiğini"*[87] söyler. **"O (kıyameti) gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir hâlde görürsün, oysa onlar sarhoş değillerdir, fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir"**[88] âyet-i kerimesinde *"âhiretin korkunç ve şiddetli olayları"* bildirildiğini ifade edip, Allah Teâlâ'nın kıyametin şiddetini mü'minlere asan buyurmasını ister[89] *"...(Kıyâmet günü) konuşma esnasında günah ve hatalarını itiraf ile*

79 66 et-Tahrîm/6.
80 55 er-Rahmân/46.
81 Erbilî, *Mektûbât*, s. 34.
82 3 Âl-i İmran/185.
83 Erbilî, *a.g.e.*, s. 38.
84 2 el-Bakara/156.
85 Erbilî, *a.g.e.*, s. 290.
86 26 eş-Şu'arâ/88-89.
87 Erbilî, *a.g.e.*, s. 38.
88 22 el-Hacc/2.
89 Erbilî, *a.g.e.*, s. 124.

azarlanmadan kurtulmak için 'Allah gafûrdur' diyen bir takım lâubâlîler muhakkak bilsinler ki, kendilerini aldatmış olurlar. Zira âyet-i kerimede ***'Şüphesiz ben, tevbe edeni bağışlarım'.***[90] *buyurulmuştur Yasak ve günahlarda ısrar edenler hakkında böyle bir müjde sâdır olması şöyle dursun aksine Kur'ân'da:* ***Şeytan sizi benim avf ve mağfiretimle iğfâl etmesin***[91] *buyurulmuştur".*[92] Görüldüğü üzere burada Es'ad Efendi iki âyet-i kerimeyi, Allah'ın ancak tevbe edenler için bağışlayıcı olduğunu, merhametine güvenip mekrinden emin olmamak gerektiğini vurgulamak, böylece bağlılarını gaflete düşmekten korumak maksadıyla verir.

C. İşârî Tefsir Yönünden

İşârî tefsir, âyet-i kerimelerin ancak bir takım erbâb-ı sülûkün bilebileceği anlam ve işaretlere göre tefsir edilmesi demektir. Dolayısıyla bu tür tefsirde âyetlerin zahirî manasından ziyade bâtınî manaları üzerinde durulmaktadır. Fakat böyle bir tefsir anlayışında yanlış yorumlara sebep olabilecek durumlar bulunduğundan, bu tür tefsirin kabul edilebilmesi için; bâtınî mananın lâfzın zahirine aykırı olmaması, verilen manayı doğrulayan şer'î bir şâhid bulunması, verilen manaya şer'î ve aklî bir muarız bulunmaması, batınî mananın âyetten anlaşılması gereken tek mana olduğu ileri sürülmemesi gibi şartlar ileri sürülmüştür.[93]

Es'ad Efendi, ele aldığı âyetleri genellikle işârî olarak yorumlamış ve yorumlarında yukarıda belirttiğimiz kabul şartlarına muvafık hareket etmiştir. Kur'ân âyetlerini bu şekilde yorumlarken aklın sınırlarını zorlayacak tevillerden uzak durmuştur. Örnek olarak şu yorumlarını verebiliriz:

1. Tarîkatın Lüzûmu

Es'ad Efendi, tarikatın manası ve lüzûmuna âyet-i kerimelerin de işaret ettiğini belirterek, **"Her biriniz için bir şeriat ve münevver bir yol tayin ettik"**[94] âyet-i kerimesinin bunu ifade etmekte olduğunu söyler. Zira; *"âyet-i kerimede geçen 'minhâc' kelimesi lügatte 'münevver bir yol' demektir. Fahreddin Râzî hazretlerinin tefsirinden*[95] *ve diğer tefsirlerden anlaşıldığı üzere âyet-i kerimenin manası: "Ey kullarım! Sizin her birinize iki şey vacip kıldım. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat' demektir".*[96] *Yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de:* ***"Ya Mu-***

90 20 Tâhâ/82.

91 31 Lokman/33.

92 Erbilî, *Mektûbât*, s. 138.

93 Bkz. Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969, ss. 1-28; aynı müelllif, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 28.

94 5 el-Mâide/48.

95 Bkz. er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut trs, c. XII, s. 2.

96 Erbilî, M. Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 9-10.

hammed! Söyle: Eğer Allah Teâlâ'nın muhabbetini, sevgisini arzu ederseniz bana tabi olunuz",[97] yani *"benim sülûk ettiğim şeriat ve tarikat yollarını takip ediniz"*. Es'ad Efendi, bu konuda başka âyet-i kerimeler bulunmasına rağmen, tarikatin gerekliliğini ispat için bu iki âyet-i kerimenin iki âdil şahit olduğunu söyler.[98]

2. Mürşide İntisap

Es'ad Efendi, **"Artık Rabbinize dönün (enîbû ilâ rabbiküm) ve ancak O'na teslim olun"**[99] âyet-i kerimesinde geçen 'inâbe' lafzının müracaat manasına da geldiğini ifade eder. Ona göre Allah Teâlâ'ya inâbe, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dini işlerini ilim sahibi meşayıhtan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesi demektir. Böylece o, bu yorumuyla 'meşayıhdan inâbe alma'nın, yahut 'meşayıha intisab'ın Şer'-i şerîfin emri olduğunu kabul etmektedir.

3. Zikrullah

Es'ad Efendi, bozulmamış gerçek tarikatlerin hepisinin esas itibariyle bir olduğunu ve hepsinin Hz. Muhammed'e dayandığını, **"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin"**[100] âyetinin önce Peygamberimize sonra da bütün inananlara zikri emrettiğini, tarikatlerin temelinin de zikr-i ilâhiye dayandığını; Hz. Peygamberin ve ashabının böyle yaptığını dolayısıyla **"Ya Muhammed söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin"**[101] muktezasınca Rasûlullah'a uyarak zikr-i ilâhiye devam etmek gerektiğini istihraç eder.[102] Sahîh bir tarîkata girip, bir mürşid-i kâmile intisap ederek onun verdiği vazifeleri âdâbına uygun olarak icra eden müridin kalbine zikrullahın nakşolunacağı ve iyice yerleşeceği, böylece o kimselerin, **"Rabb'ini içinden yalvararak, O'ndan korkarak ve yüksek olmayan sesle sabah ve akşam zikret. Gâfillerden olma"**[103] ve **"Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın"**[104] gibi 'âyetlerde bulunan emir ve yasaklara uyup Cenâb-ı Hakk'ın itaatkâr kulları grubuna girmiş olacaklarını'[105] müjdeler. Es'ad Efendi, **"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin"**[106] âyet-i keri-

97 3 Âl-i İmran/31.
98 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 10.
99 39 ez-Zümer/54.
100 33 el-Ahzâb/41.
101 3 Âl-i İmran/31.
102 Erbilî, *a.g.e.*, ss. 12-13.
103 7 el-A'râf/205.
104 59 el-Haşr/19.
105 Erbilî, *Mektûbât*, s. 40.
106 33 el-Ahzâb/41.

mesine bir yazısında farklı açıdan bakarak ilginç bir yorum getirir: *"Bu âyetteki mü'min şüphesiz iç ve dış dünyasıyla tam bir mü'min şahsiyettir. Zikir ile emrolunan da iç ve dış bütün azalardır. Yani yalnız dili veyahut kalp gibi bir cüz'ü değildir. Binâenaleyh insanı bütün vücudunun aynı şekilde bâtınında bulunan kalp, ruh, sır, hafi, ahfâ ve nefs latifelerinin zikreder hâle gelmesi lâzımdır. Bu zikre erişmek ise yol gösterici ve gönül doktoru mürşidin, hem zahir hem bâtınından feyiz ve yardım almasıyla mümkün olabileceğinden bir derviş bu zikirleri temin edince ve murakabe derslerine varıncaya kadar rabıtadan uzak kalamaz. Murakabelere muvaffak olduktan sonra ihtiyaç duyarsa rabıta yapar, duymazsa".*[107] Burada da yine Es'ad Efendi, âyet-i kerimeyi tarîkatte bir makam olarak bilinen 'zikr-i küll'e ve bu makamı ihrâz etmek için de bir mürşide intisâb etmeye ve ona râbıta yapmaya delil ve bürhân olarak yorumlamıştır.

"Allah'ı ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken zikreden kimseler"[108] *"âyet-i kerimesi her ne kadar namazı ayakta kılmaya gücü yetenlerin ayakta kılmaya, zayıf, güçsüz ve mecalsiz kişilerin oturarak, buna güç yetiremeyenlerin de hasta yataklarında kıldıkları namazların kabüle lâyık görüleceği müjdesini veriyorsa da, hiçbir dakikalarını boşa geçirmeyen Allah dostlarının kesintisiz zikir ve istiğfarlarıyla da tefsir edilmiştir".*[109] Yine bir dervişe yaptığı tavsiyede ***"Ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoyamayacağı kişiler (ricâl) vardır"***[110] *"âyetine uygun hareket ederek meşgalelerinin çokluğunun zikir ve fikirmerine mani teşkil edemeyeceğini, kendilerine manevî bir baba olarak kabul ettikleri bu değersiz hakiri velev bir mektupla da olsa sıla-i rahimden mahrum etmeyeceklerini mutlaka beklerim"*[111] demektedir.

4. Açık ve Gizli Zikir

Es'ad Efendi, 'zikr-i hafî: gizli zikir' ve 'zikr-i cehrî: açık zikir' konusunda, **"Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma!"**[112] âyet-i kerimesini zikrederek, bir kısım âlimlerin, 'Bu emir Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aittir, ondan başkası ise açık zikirle emrolunmuştur' şeklindeki görüşlerinin zıddına, Hz. Peygamber'in bir kısım hadislerini de mesned ittihaz ederek bu âyet-i kerimenin 'gizli zikr'in faziletine işaret etmekte olduğunu söylemektedir.[113]

107 Erbilî, *Mektûbât*, ss. 68-70.
108 3 Âl-i İmran/191.
109 Erbilî, *a.g.e.*, s. 380.
110 24 en-Nûr/37.
111 Erbilî, *a.g.e.*, s. 330.
112 7 el-A'râf/205.
113 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 22.

Yine Es'ad Efendi, **"Rabbinize yalvararak ve gizli olarak dua ediniz. Çünkü O, haddi aşanları sevmez"**[114] âyetinin, sadece bağırarak yüksek sesle 'dua etmeyi yasakladığını, ama Allah'ı açıktan zikretmeye engel teşkil etmediğini dolayısıyla cehrî zikrin caiz olduğunu kaydeder.[115]

5. Murakebe

Burada "murakabe-i ma'iyyetin sahasının geniş olduğunu" ve **'Her nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir'**[116] âyet-i kerimesinden alındığını ve 'murakabe-i akrabiyyete' ulaştığını bildirmektedir. **'Biz insanoğluna şah damarından daha yakınız'**[117] âyet-i kerimesinin manasının ancak bu murâkabede ortaya çıktığını söyler. Cenâb-ı Hakk'ın 'ma'iyyet ve kurbiyetini' yani kulla beraber ve kula yakın oluşunu her mü'minin kabul ettiğini fakat bir şeyi işitmekle görmek arasında büyük fark olduğunu; balın tadını anlamanın işitmek ile de mümkün olabileceğini ama zevk ile meydana gelen bilginin şüphesiz daha önemli olduğunu ifade eder.[118]

6. Velâyet

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in **"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"**[119] âyet-i kerimesinin manasının bütünüyle tecelli ettiği bir şerefli zat olduğunu, **"... Biz seni yeryüzünde halîfe ta'yîn ettik. O hâlde insanlar arasında adaletle hükmet..."**[120] âyet-i celîlesinin 'velâyet-i nübüvvet'e yani nebilik makamına eşdeğer Allah dostluğuna; **"Allah emâneti ehillerine vermenizi emreder"**[121] âyet-i celîlesinin 'velâyet-i risâlet'e yani rasullük makamına denk Allah dostluğuna ve **"Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin"**[122] âyet-i celîlesinin ise 'velâyet-i ulü'l-azm'e yani büyük peygamberlerin makamına kaim Allah dostluğuna işâret ettiğini söylemektedir.[123]

7. Hatm-i Hâcegân

Es'ad Efendi, **"Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret"**[124] âyet-i kerimesini ise tarikatlerdeki 'Hatm-i

114 7 el-A'râf/55.
115 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 23.
116 57 el-Hadîd/4.
117 50 Kaf/16.
118 Erbilî, *a.g.e.*, s. 328.
119 21 el-Enbiyâ/107.
120 38 Sâd/25.
121 4 en-Nisâ/58.
122 4 en-Nisâ/171.
123 Erbilî, *Mektûbât*, s. 82.
124 18 el-Kehf/28.

Hâcegân'ın halka ile yapılmasına delil gösterir.[125]

8. Râbıta

Es'ad Efendi, tasavvufta ve tarikatlerde önemli bir yer işgal eden 'rabıta' ile ilgili olarak da bir kısım âyet-i kerimeleri delil olarak kullanır. Bunların başında, **"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"**[126] âyet-i kerimesini zikrederek, Necmüddin Kübrâ'nın *Bahru'l-Hakâyık* adlı tefsirinden naklen âyet-i kerimede geçen 'sâdıklar'dan maksadın 'mürşitler' olduğunu söyler. Dolayısıyla bu âyet-i kerimeyle Allah Teâlâ'nın *"bütün inananlara şeriat ve tarikatın şehâdetiyle sadık bir kul ve peygamberlere vâris olmaya layık olan bir zât-ı muhteremin terbiyesi altında bulunmalarını emrettiğini ve vacip kıldığını"*[127] savunur. Yine o, **"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"**[128] âyet-i kerimesinin *"sadıklarla beraber olun"* kısmını tasavvuftaki 'râbıta'ya delil getirerek şu açıklamayı yapar: *"Nakşbendî tarikatına giren ve istenilen şekilde evrâd ve ezkârına başlayan samimî bir derviş için gâyet mühim bir vazife daha vardır. O da 'sadıklarla beraber olun' âyetine uyarak şeyhini hatırda bulundurmaktan ibarettir."* Bunu müteakiben rabıtanın hikmetini ve müridin manen terakkisi bakımından ehemmiyetini dile getirmekte ve yine zikrettiği bu âyet-i kerimeye dayanarak şunu söylemektedir: *"Zikrolunan âyetteki ilâhî emre uyarak Cenâb-ı Hakk'ın sâdık bir kulunu manevî peder edinip onun rûhânî beraberliğinde bulunmayı ganimet sayanların, dikkatlice çalışmaları ve tarikatın gereklerine titizlikle uymaları ölçüsünde nefs ve şeytanın kötülüklerinden kendilerini kurtardıklarını ve geleceklerini emniyet altına almak üzere şeriat ve tarikatın dâru'l-emânında bulunduklarını her zaman görmekteyiz."*[129]

9. Tevessül

Hz. Zülkarneyn'in **"bana kuvvetle yardım ediniz"**[130] âyet-i kerimesiyle **"İyilikte ve kötülüklerden sakınmada birbirinizle yardımlaşınız"**[131] âyet-i kerimesini, kul için oldukça mühim olan rûhî gıda ve ilâhî feyizleri istemek için evliyânın vasıta kabul edilmesine, ruhâniyetlerine sığınılmasına ve tevessüle delil saymaktadır.[132]

125 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 25.

126 9 et-Tevbe/119.

127 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s. 29. Böyle bir görüş için ayrıca bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân, İstanbul* trs., c. I, s. 967.

128 et-Tevbe 9/119.

129 Erbilî, *Mektûbât*, ss. 40-41.

130 18 el-Kehf/95.

131 5 el-Mâide/2.

132 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 30-39.

İman kalesi gibi sağlam bir kaleyi elde edebilmek ve o kaleyi kader yayından atılan oklardan müdafa edebilmek için, **"O (Allah'a) yaklaşmaya vesîle arayın"**[133] âyet-i kerimesinde belirtildiği gibi bir 'vesîle'ye tutunmak gerektiğini; vesîlenin ise **"Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, hazırlıklı ve uyanık bulunun (râbitû) ve Allah'tan korkun ki, felaha erebilesiniz"**[134] âyet-i kerimesi muktezâsınca tam bir muhabbetle râbıtaya devama bağlı olduğunu ifade eder. Sonra da âyeti bu şekilde yorumlamasının şeriate aykırı olmadığını belirtmek üzere: *'(Yukarıda geçen) âyeti bu manada kullanırsam zahir âlimleri tarafından hatalı bulunmamalıyım. Çünki 'Kur'ân'ın bir zâhiri bir de bâtını vardır, bâtını da yedi dereceye kadar gider' gibi hadisler, tefsîrin sahasını geniş tutmuşlardır'*[135] açıklamasını yapar.

Nefsin, ilk devirlerinde yeni doğmuş bir çocuk hükmünde olup terbiye ile ıslah veya ifsada kabiliyetli bulunduğundan bir âlim ve hakîmin terbiyesi altına girmeye muvaffak olduğunda; ilim ve fen öğrenerek zatını ve sıfatlarını süslediğinde hem kendini dünya ve ahiret sefaletinden kurtarabileceğini hem de: **"İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın"**[136] âyet-i celîlesine ittibâ'an bir çoklarının istifâdelerine vesîle olabileceğini' belirtmektedir.[137] Yani nefislerin tezkiye ve ruhların terakkisine yardımda bulunmanın da bu âyet-i kerimenin muhtevasına dahil olduğuna işaret etmektedir. **"O'na (Allah'a) yaklaşmaya vesîle (yol) arayın"**[138] âyet-i kerimesini, *'Hz. Peygamberin, Allah'ın ve Rasûlünün ahlâkıyla ahlâklanmak gerektiği emrine uyarak beşeri vasıflardan soyunup güzel ahlâka sahip yani tam bir fenâ ile 'fenâ fi'r-Rasûl' ve daha doğrusu 'fenâ fillah' gibi üstün bir şerefe nâil bulunanların râbıtasına'*[139] delil saymaktadır.

10. Nefs ve Nefis Tezkiyesi

"Nefsini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir. Nefsini kirletip gömen de ziyana uğramıştır"[140] âyet-i kerimesine göre, *"bütün insanlığın süflî nefsin his ve meyillerinden arındırılarak kurtuluşlarını sağlayacak ulvî emellerle yüceltilmesinin manevî kemâlât ile bezenmesi ve ruhânî marifetlerle donanması faziletine bağlı"*[141] olduğunu belirtir.

"Muhakkak ki nefs, daima kötülüğü emreder"[142] âyet-i celîlesiyle ilgili

133 5 el-Mâide/35.
134 3 Âl-i İmran/200.
135 Erbilî, *Mektûbât*, s. 162.
136 5 el-Mâide/2.
137 Erbilî, *a.g.e.*, s. 44.
138 5 el-Mâide/35.
139 Erbilî, *a.g.e.*, s. 76.
140 91 eş-Şems/9-10.
141 Erbilî, *a.g.e.*, s. 10.
142 12 Yûsuf/53.

olarak: *"Kulların bilgisizlik felâketinden kurtulmaları, ilâhî ilim ve marifetle süslenebilmeleri için sadece kitap okumanın yeterli olmayacağı, mutlaka bildiklerini kemâl derecesinde yaşayan kâmil bir mürşidin huzurunda diz çöküp onun terbiyesi altında yetişmek zarureti açık bir gerçektir. Kötülüğü emredici ve şerre sürükleyici nefsin duygu ve temayüllerinden sıyrılıp manevî yücelikler-le donanma ve ilâhî tecellilerle hemhâl olma gibi yüce bir gaye sadece Allah'ı zikretmekle elde edilemeyeceğinden bu konuda da bir yol göstericiye ve uyanık bir gönül sahibi mürşide kalbi bağlamak ve bu duygu ile hareket etmek gerekir. İlâhî marifetlerin nurlarını dervişlerin kalbine akıtmak, sırlı hakikatleri gerçeğe tabi olanların gönlüne boşaltmak, kalbî rabıta ve manevî irtibatın gücüne bağlıdır"*[143] şeklinde yorum yapmaktadır. Bir mektubunda kendi nefsinden sürekli korktuğunu ve **"Nefsimi asla temize çıkaramam"**[144] âyet-i kerimesini okuduğunu söyler. Bu âyetin nefsin kötülüğü ile alâkalı ifade ettiği derin manadan etkilenerek nefsin şerrinden korunma maksadıyla hiçbir iyiliği kendi nefsine atfetmediğini ve her nefesinin Allah katından bir emanet olduğu şuuruyla yaşamaya gayret gösterdiğini belirtir.[145]

11. Kadınların Tarîkata İntisapları

Es'ad Efendi Hazretleri, **"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin!"**[146] âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunda şüphe olmadığını; **"Şüphesiz erkek ve kadın müslümanlar"** diye başlayıp onlarla ilgili on vasıf sayarak **"Allah'ı çok çok zikreden erkekler ve kadınlar"** diye biten el-Ahzâb 33/35. âyet-i kerimesinde de bunun açıkça ifade edildiğini, dolayısıyla *"kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur olması gerektiğini"* istihraç eder. Bu bakımdan *"kadınların kapalı olarak geride kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namaza iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini işittirmeyerek iştirakleri caizdir"* der. Ayrıca âlimlerin ve meşayıhın kadın erkek herkese dinin emirlerini öğretmeleri gerekir. Kimse bundan geri kalmamalıdır. Zira ilim öğrenmekten geri duran kimse ile onu gizleyenlere ilâhî tehdid vardır.[147] İşte Es'ad Efendi'ye göre şu âyet-i kerime: **"İndirdiğimiz açık âyetlerimizi ve hidayeti kitapta açık olarak beyan ettikten sonra gizleyenler yok mu? İşte onlara hem Allah lânet eder, hem de lânet ediciler lânet eder"**[148] bu hususa delâlet etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, **"Ey Peygamber! Mü'min kadınlar bey'at**

143 Erbilî, *Mektûbât*, s. 218.
144 12 Yûsuf/53.
145 Erbilî, *a.g.e.*, s. 296.
146 33 el-Ahzâb/41.
147 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 41-42.
148 2 el-Bakara/159.

etmek üzere sana geldikleri zaman... onların bey'atini kabul et ve onlar için istiğfar et"[149] âyet-i kerimesine göre Peygamberimiz kadınlarla bey'at etmiş ve onların ellerine dokunmamıştır. Dolayısıyla kadınlar da, ellerini vermemek şartıyla mürşid-i kâmillere intisap edebilirler,[150] neticesini çıkarır.

12. Allah'ın Sıfatları ve O'nunla Beraber Olma Şuuru

"Göklerdekiler ve yerdekiler Allah'ı tesbih etmektedirler. O, azîz ve hakîmdir".[151] Es'ad Efendi âyet-i kerimeyi şöyle yorumlamıştır: *"Bir kısım âyet-i kerimelerde de 'yüsebbihu' buyurulmuştur.*[152] *Yani (geçmiş, şimdi, gelecek) üç vakitte ve devamlı olarak her şey Hak Teâlâ hazretlerini bütün noksanlardan tenzih ile tesbih ve takdis eder. Varlıklar akıl sahibi olanlar ve akıldan mahrum olanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Akıl taşıyan varlıklar söz ve dil ile, akıldan mahrum bulunan varlıklar da bir rivayet, göre yalnız hâl lisânıyla Allah Teâlâ'nın vahdaniyyet ve samedâniyyetini, her türlü kusur ve noksandan uzak oluşunu ikrar ve itiraf etmektedirler. Zira yoktan meydana gelen bir âlemin mahir bir sanatkâra ve büyük bir yaratıcıya; vahdaniyyet ve samedâniyyet gibi kemâl sıfatlarını kendinde toplamış ibadet ve tazime layık bir Zat'a her yönden ihtiyacı kesin delillerle sabittir".*[153] Bunun ardından **"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti..."**[154] âyet-i celîlesine dayanarak, *"varlıklar ister yıldızlar ve burçlar gibi yüksekte, ister bitkiler ve hayvanlar gibi yeryüzünde bulunsun, binlerce seneden beri değişmez ve sarsılmaz bir kanun ve hikmet üzere devam edegelmesi Allah Teâlâ'dan başka bir ilâh olmadığına kesinlikle delâlet etmektedir"*[155] açıklamasında bulunarak, göklerde ve yerde olanların daimî olarak O'nu anmasının tabiî olduğunu ifade etmek ister. Ancak burada zevi'l-ukûl olmayanların 'alâ rivâyetin' hâlen zikrettiklerini söylemesi, belki kendilerinin, Muhyiddin ibn Arabî gibi bir kısım mutasavvıflarda olduğu gibi bu varlıkların kâlen de zikrettikleri fikrinde olduğunu gösterebilir.[156]

149 60 el-Mümtehine/12.

150 Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, ss. 41-43.

151 57 el-Hadîd/1.

152 Örnek olarak bkz. 62 el-Cum'a/1; 64 et-Teğâbün/1.

153 Erbilî, *Mektûbât*, s. 20.

154 21 el-Enbiyâ/22.

155 Erbilî, *Mektûbât*, s. 20.

156 Muhyiddîn Arabi, yedi kat göklerin, yerin ve bunlarda bununan taş, bitki, hayvan, insan bütün yaratıkların Allah'ı tesbih ettiğini bildiren İsrâ' sûresinin 44. âyetini yorumlarken, bütün varlıkların hem hâlen hem de kâlen Allah'ı zikrettiklerini; bunlar arasında yeme içme ve diğer ihtiyaçları dikkate alarak en çok ve aralıksız taşların (cemâdât), sonra bitkilerin (nebâtât), sonra hayvanların (hayvanât) Allah'ı zikrettiğini ve maddî-manevî ihtiyaçlarının oldukça çok olması sebebiyle en az zikredenlerin ise insanlar olduğunu belirtir. (Bkz. Bursevi, *Ruhu'l-Beyân, 17* el-İsrâ/44. âyetin tefsirinde)

"Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtın O'dur..."[157] âyet-i celîlesini *"Allah Teâlâ Evvel'dir, ezelîdir. Âhir'dir, ebedîdir. Tükenip yok olmaktan münezzehdir. Zâhir-'dir. Bu görünen âlemin tamamı onun kudretinin eseridir. Batın'dır, ulûhiyyet sırları kâinâtın her zerresinde gizlidir ve hepsine vâkıftır. Yani önceki ve şimdiki bütün mevcûdât Teâlâ'nın vücûd nurlarından akseden bir takım zerreler ve zuhûr mahalleridir. Hakîkatte ise Zât-ı Ecell ü Akdes'ten başka bir müstakil bir vücut yoktur. Lâ mevcûde ilallallâh"*[158] şeklinde yorumlayarak, bununla birlikte Hak Teâlâ Hazretleri'nin kendisine mahsûs olan azamet ve ulûhiyyet sıfatlarından hiçbir varlığa bir hisse vermediğinden kulun, varlık ve hayat nimetine şükrederek kulluk vazifelerini ihmal etmemesini ve şeytanın vesvesesine uyarak itikâdî açıdan ayakların kaydığı yer olan hulûl ve ittihad gibi bir takım batıl hayallerle meşgul olmamasını ister.

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'ın üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olursanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür".[159] âyetinin tefsiri ise şöyledir:

"Cenâb-ı Hak öyle bir Kâdir ve Kayyûm'dur ki günü bin sene gibi olan[160] *altı günde şu gördüğümüz gökler ile yeryüzünün yaratılmasını tamamlamış ve bunların tamamını kendisine itaat ve inkıyad dairesine sokmuştur. Allah istediğini yapar, dilediğini bir anda yerine getirir. O kâinâtı bir anda yaratmaya kâdir iken altı günde yaratmayı istemesi, âlet ve vasıtalara muhtaç olan kullarına işlerinde acele etmemek hikmetini öğretmek içindir. O Allah yere giren bütün tane ve zerreleri, ondan çıkan her türlü nebatı, gökten inen yağmur damlalarını, göğe yükselen buhar ve bulutu bilendir."*

Kur'ân âyetlerinin zahirî manaları yanında batınî manalarının da bulunduğu hadîs-i şeriflerle sabit olduğundan bir kısım âlimlere istinâden bu âyet-i kerimelerin bâtınî işaretleri hakkında şu tevcihlerde bulunur:

'Mâ yelicü fi'l-arz: yere giren' ifadesinin *'sâlikin kalbine gelen Rabbânî bilgilere',*

'Ve mâ yahrucu minhâ: yerden çıkan' ifadesinin *'kalbî mükâşefeye',*

'Ve mâ yenzilü mine's-semâi: gökten inen' ifadesinin *'ilâhî isim ve sıfatlardan gönle doğan ledünnî ilimlere',*

'Ve mâ ya'rucu fîhâ: semâya yükselen' ifadesinin de *'kelime-i tayyibe denilen kelime-i tevhide'*[161]

157 57 el-Hadîd/3.

158 Erbilî, *Mektûbât,* ss. 21-22.

159 57 el-Hadîd/4

160 Bu ifâde ile müellif, 22 el-Hacc/47 ve 32 es-Secde/5. âyet-i kerimelere işâret etmektedir.

161 Erbilî, *a.g.e.,* s. 22.

"Ve hüve ma'aküm eyne mâ küntüm: Nerede olsanız, O sizinle beraberdir": âyet-i kerimenin bu kısmı, tasavvufla ilgili eserlerde sıkça dile getirilen delillerden birini teşkil eder. Bazı tarikat virdlerinde ise bu durum 'murakabe-i ma'iyyet' olarak adlandırılır. Es'ad Efendi bu âyeti şöyle yorumlar: *"Âyet-i kerimede bahsedilen bu beraberlik, zata ve zamana bağlı bir beraberlik olmadığı gibi hulûl ve ittihat yoluyla da değildir. Belki bütün zuhûr mahallerinden şimşek ziyası gibi, sadece zuhûr ve huzûr sûretiyledir. Yani Allah bütün işlerimizi ve her hâlimizi bilmekte, görmekte ve vakıf bulunmaktadır. Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nun mülküdür." Sonra da 'bu âyet-i celîleyi bildikten sonra halktan birinin yanında çirkin bir fiili yapmaya cesaret edemeyenlerin Yüce Mevlâ'nın huzurunda ne cesaretle o çirkin hareketi yapmaya teşebbüs edebilecekleri hayret verici bir husustur. Acaba bu gibilere akıllı denilebilir mi?"*[162] diyerek hayretini dile getirir.

13. Allah'a ve Rasülüne Muhabbet, İtaat ve İttiba

Es'ad Efendi, Hz. Peygamber'(s.a.v.)in **"Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"**[163] âyet-i kerimesinin mazharı olduğunu belirttikten sonra **"Eğer Allah'ın dinine yardım eder (sarılırsanız) Allah da sizi muvaffak kılar"**[164] âyet-i kerimesinin, Allah'ın lütuf ve ihsanının, sadece ilk devirlerde bulunan İslâm ümmetine mahsus olmadığını; her devirde Şeri'at-ı Mutahhara'ya tâbi olan bütün İslâm milletlerinin Allah'ın bu gibi inayetlerinden tam manasıyle istifade edebileceklerini[165] kaydederek, Allah'ın yardımını celbetmek için müslümanları Allah'ın dinine sık sıkıya sarılmaya davet eder.

"Allah, bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır"[166] âyet-i celilesini *"Cenâb-ı Allah biri Mevlâ muhabbetine ve diğeri masivâ muhabbetine mahsûs olmak üzere iki kalp vermemiştir. Sevgi yuvası olan olan kalp evi birdir. Kalp hangisine raptedilirse diğerinin önemi düşecektir. Binâenaleyh tarîkatla amel eden kamil mü'minin fazlaca meşguliyetinin arasında bile kalben Allah Teâlâ'nın zikriyle meşgul bulunması icab eder"*[167] şeklinde meal ve tefsir eder. Böylece kalbin masivaya meyilden korunmasını ve ondaki sevgi cevherinin bütünüyle Allah'a tahsis edilmesinin gereğini vurgular.

"Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve ve sizden olan ulü'l-emre itât edin"[168] âyet-i kerimesine bağlı olarak, *"Varlığı zarurî olan Allah Teâlâ'nın eşi*

162 Erbilî, *Mektûbât*, s. 24.
163 21 el-Enbiyâ/107.
164 47 Muhammed/7.
165 Erbilî, *a.g.e.*, s. 8.
166 33 el-Ahzâb/4.
167 Erbilî, *a.g.e.*, s. 150.
168 4 en-Nisâ/59.

ortağı olmayan tek ve benzersiz olduğu gibi şerefli kitabının da diğer kitaplara nispetle eşsiz ve benzersiz olduğu aşikârdır. Bunun ikincisi, bildiğiniz gibi hadis-i şeriflerdir. Üçüncüsüne gelince onu da olsa olsa Peygamber varisi gerçek âlimlerin eserlerinde aramak gerekir"[169] diyen Es'ad Efendi, itaat mevzuunda bu üçlü sıraya dikkat edilmesi lâzım geldiğinin üzerinde durur. âyet-i kerimede geçen 'ulü'l-emr'den maksadın, peygamberlere varis olabilecek gerçek âlimler ve onların kıymetli eserleri olduğunu ileri sürer..

Es'ad Efendi, Allah'a yakın kullar olmanın semeresini dile getirerek, **"Dikkat edin. Allah'ın dostları için korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar"**[170] âyet-i kerimesini *"Cenâb-ı Hakk'ın sevgili kulları korku ve dehşetten, kalbî bulanıklıklardan sâlimdirler"*[171] şeklinde yorumlamakta; bir insanın kendisini Hak Teâlâ'ya sevdirmek için de **"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin"**[172] âyet-i kerimesine göre amel etmesi, *"zahiri süslemek i için Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in temiz şeriatine ve bâtını temizlemek için de onun yüce tarikatine uyması"*[173] gereği üzerinde durmakta;. **"Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz"**[174] âyet-i kerimesini *"Bizim hidâyetimiz, kulların gayret ve çalışmalarına bağlıdır"*[175] şeklinde meallendirmekte; **"Peygamber size neyi verirse alınız. Neden yasaklarsa ondan da sakınınız",**[176] âyetinden ise *"Şerî'atta gösterilmiş ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimizin söz ve fiillerinden anlaşılmış olan emir ve yasaklardan vazgeçilmemesi gerektiğini"*[177] anlamaktadır.

D. Es'ad Efendi'nin Dua ve Benzeri Değişik Vesilelerle Âyet-i Kerimelere Telmihde Bulunması

Es'ad Efendi'nin hayatının, fikir ve düşünce dünyasının Kur'ân-ı Kerim'le yoğrulduğu ve onunla içiçe olduğu görülmektedir. Ele aldığı konuları çoğunulukla âyet-i kerimeler çerçevesinde açıkladığı gibi, yaptığı duaları da umûmî olarak âyet-i kerimelerle yapmakta, karşılaştığı değişik durumlar ona hep bir kısım âyet-i kerimeleri hatırlatmakta, o da bu vesileyle o âyet-i kerimelere telmihde bulunmaktadır. Vereceğimiz şu örnekler konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

169 Erbilî, *Mektûbât*, s. 194.
170 10 Yûnus/62.
171 Erbilî, *a.g.e.*, s. 188.
172 3 Âl-i İmran/31.
173 Erbilî, *a.g.e.*, s. 188.
174 29 el-Ankebût/69.
175 Erbilî, *a.g.e.*, s. 188.
176 59 el-Haşr/7.
177 Erbilî, *a.g.e.*, s. 72.

1. Âyet-i Kerimeleri Dua İçin Kullanması

a. Bir dervişe dua bağlamında, **"Gerçek kullarımın arasına katıl ve cennetime gir"**[178] âyet-i kerimesini hatırlatır ve Allah Teâlâ'dan o müridini bu âyet-i kerimenin *"güzel ve hoş hitabına lâyık buyurmasını"* ister.[179]

b. Yine dervişlere **"Rabbımız Allah deyip de sonra da dosdoğru olanlara korkmamaları, mahzun olmamaları için kendilerini cennetle müjdeleyin, diye rahmet meleklerini indirir"**[180] fehvâsınca *"tam bir istikâmet ihsân ederek beden ve canlarına şeriata uyma, dünya ve ahiret hayatlarında da saâdet ve mutluluk nasip eylesin"*[181] şeklinde dua eder.

c. Dostlarından birinin ***"Her şey fani ve yok olucu, ancak Cenâb-ı Hakk'ın yüce zâtı bâkî ve devamlıdır"***[182] *"âyetinin sırrına mazhar olduğunu ve ölümü çokça anmak suretiyle kalbinin masiva kesafetinden tertemiz olduğunu"*[183] ifade eder.

d. Bir dervişe ***"Siz kulluk vazifenize ve ibâdet ve tâatinize 'Kınayıcı hiçbir kimsenin kınamasından korkmazlar"***[184] *âyeti gereğince asla gevşeklik göstermeyerek devam ediniz"*[185] tavsiyesinde bulunur.

e. Bir dervişe yaptığı duada **"Muhakkak ki hak geldi bâtıl yok oldu"**[186] âyet-i kerimesini zikrederek *"bu âyet-i kerime gereğince gaflet karanlığından ve masiva sevgisinden korumasını"*[187] talep eder.

f. Bir evlâdına yaptığı duanın nihâyetinde, *"Bütün gaybleri bilen Allah... söz ile bilip de hâl ile bilmeyen kimselerden etmesin"*[188] demekte ve bu sözüne mesned olmak üzere **"Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah nezdinde büyük bir buğza sebep olur"**[189] âyet-i kerimesini zikrederek sevenlerinin özü-sözü, hâli-kâli bir şahsiyetli kişiler olmaya çalışmalarını tavsiye eder.

g. **"Ey Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver. Ve bizi cehennem azabından koru"**[190] âyet-i celîlesini zikrederek: *"Hamdolsun fakirâne varlığımız afiyette olup, göstermelik bir ayrılıktan başka bir sıkıntımız yoktur.*

178 89 el-Fecr/28.
179 Erbilî, *Mektûbât*, s. 88.
180 41 Fussılet/30.
181 Erbilî, *a.g.e.*, s. 389.
182 28 el-Kasas/88.
183 Erbilî, *a.g.e.*, s. 232.
184 5 el-Mâide/54.
185 Erbilî, *a.g.e.*, s. 374.
186 17 el-İsrâ/81.
187 Erbilî, *a.g.e.*, s. 320.
188 Erbilî, *a.g.e.*, s. 172.
189 61 es-Saff/2-3.
190 2 el-Bakara/201

Dünyâ hayatımız sınırlı bir zamandır, fazla önemli değildir. Fakat ahiret mezrası olması yönünden oldukça kıymetlidir"[191] der.

2. Karşılaştığı Durumlar Vesilesiyle Âyet-i Kerimelere Telmihde Bulunması

a. *"Mensubu bulunduğumuz İslâm ümmetine ve Osmanlı milletine dünyevî saadet ve uhrevî selâmeti gösteren ve daha pek çok ilâhî hakikatleri dile getiren, basılıp yayınlanmış olduğunu gördüğüm gazete ve dergiler gerçekten tebrik, teşekkür ve iftihara lâyık bir hizmettir"*[192] diyerek, yapılan hayırlı neşriyata *"tebrik ve teşekkür etme"*nin, **"İyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız"**[193] âyet-i celîlesine imtisâlin bir gereği olduğunu belirtir.

b. Dervişlerin mektup ve ziyaretlerini beklediğini ve **"Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti"**[194] âyet-i kerimesi muktezâsınca mazaretlerinin dinlenmeyeceğini söyleyerek bu âyetin *"arasıra iki satır olsun yazacağınız mektuplarınızı beklemekten vazgeçmemeye müsaade ettiğini"*[195] hatırlatır.

c. Es'ad Efendi, bir dostundan gelen mektup hakkında *"...bendeniz, hüzünlü, elemli, hasta kardeşiniz, siz keremli, temiz huylu zattan bir hitap bekliyordu. Tam bu sırada latîf mektubunuz geldi. Onunla gönül erbabının yardımlarına nail olduk. Zira onun cümleleri pek güzel misk ve anber kokuları saçıyordu. Onun görülmemiş nurlarıyla hâlimiz değişti. Onun yazısı kandilin ışığı gibiydi, beyazı sürûr, nûru tûr, sürûru tamdı. Nitekim:* ***'Tûr'a ve yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış kitaba andolsun'***[196] *buyuruluyor"*[197] diyerek gelen mektubu bu âyet-i kerimelerin şumûlüne katarak buna ne kadar sevindiğini ifade eder.

d. Es'ad Efendiye yazdığı mektubunda kendisine çocukluk isnad eden bir dervişe: *"Kendinize isnad ettiğiniz çocukluğun da Yahya aleyhi's-selâmın çocukluğu kabilinden olduğunu* ***'Henüz sabî iken ona hikmet verdik'***[198] *âyetinin delâletiyle vazîfeye engel olmadığını beyan ederim"*[199] der.

e. İcazet verdiği bir dervişe tavsiye sadedinde, **"Eğer o karyelerin halkı iman edip takva üzere olsalardı, yerin ve göğün bereket kapılarını onlara açardık"**[200] âyet-i kerimesi gereğince, *"Yüce Allah'a karşı takva sahibi ol-*

191 Erbilî, *Mektûbât*, s. 226.
192 Erbilî, *a.g.e.*, s. 10.
193 5 el-Mâide/2.
194 48 el-Feth/11.
195 Erbilî, *a.g.e.*, s. 330.
196 52 et-Tûr/1-3.
197 Erbilî, *a.g.e.*, s. 405.
198 19 Meryem/12.
199 Erbilî, *a.g.e.*, s. 426.
200 7 el-A'râf/96.

malı, taatte bulunmalı ve Allah'ın hukukunu zayi etmekten çekinmelidir. Gece ve gündüz, kararda ve firarda Allah'a yönelerek günah tehlikelerinden sakınmalı ki, hikmetlere nail olabilsin, dünyada kendisine nimet kapıları açılabilsin. Kıyamet günü de bu sayede zorluklardan kurtulabilsin"[201] nasihatinde bulunur.

f. **"İlimden size pek az bir nasip verildi"**[202] âyet-i kerimesinden hareketle *"zâhirî olsun bâtınî olsun ilm ve irfân iddiasında bulunanların hâline üzülmek gerektiğini"* söyler ve sözlerinin, bir takım kişilerin takdir nazarlarına ve değer vermelerine mazhar olmasının tek sebebinin *"yalnız kendi acziyet ve çaresizliğini i'tirâf eylemekten ibaret"* olduğunu ifade eder.[203]

g. **"O ancak senin bir imtihanından başka bir şey değildir"**[204] âyet-i kerimesini, mektubunda mahdûmunun hastalığından ve mu'âtebe-i dâhiliyyeye tahammülün güçlüğünden ve tedbiriyle hareket etmeyen itapçıların haksızlığından bahseden bir dervişi teselli etmek için zikretmekte ve *"fakat doğrusu bu gibi tecellîler fakire gâyet güzel gözüküyor. 'Sevgilinin vurup kırması bile bir şereftir' sözü hatıra geliyor. Mahbûb her ne kadar cefâ ederse sâdık olan âşık hoş görmelidir..."*[205] diyerek onu gönül huzuruna kavuşturmak ister.

h. Bir dervişin *"Birinci, ikinci ve üçüncü semâda secde ve rûku ve kıyam hâlinde bulunan meleklerle hâsıl olan münâsebet ve rûhânî buluşma ve özellikle Arşu'r-Rahmân'a kadar vukû bulan yükselme ve meydana gelen sübhânî cezbenin"*[206] tebrike şâyân bir durum olduğunu belirttikten sonra Allah Teâlâ'nın bu tür âtıfet ve ihsanlarının devamını ister ve bütün bu manevî ve rûhî terakkîlerin hepsinin, **"İnsan için çalışıp kazandığından başka bir şey yoktur"**[207] âyet-i kerimesinin bir gereği olduğunu söyler. Dolayısıyla bu tür cehd ve gayretlere teşvikle beraber, tembellik ve ilgisizlikle bir şey hâsıl olmayacağını ifade eder.

i. **"O hâlde az gülsünler, çok ağlasınlar"**[208] âyet-i kerimesini, ağlayarak yazılan bir mektubun kendisini güldürmesi sadedinde kaydederek: *"Üslûbundan anlaşıldığı gibi yazdığınız sırada zâtınızı ağlatan aynı mektup güldürmek özelliğine de sahip imiş ki, duacınızı güldürdü. Böylece ikimizi de (az önce zikredilen) âyetine mâ-sadak ve 'ağlamayan çocuğa meme verilmez' kâidesince sizleri Allah dostlarının manevî sütüne lâyık eyledi"*[209] açıklamasını yapa-

201 Erbilî, *Mektûbât*, s. 425.
202 17 el-İsrâ/85.
203 Erbilî, *a.g.e.*, s. 242.
204 7 el-A'râf/155.
205 Erbilî, *a.g.e.*, s. 260.
206 Erbilî, *a.g.e.*, s. 104.
207 53 en-Necm/39.
208 9 et-Tevbe/82.
209 Erbilî, *a.g.e.*, s. 200.

rak, Allah için ağlamanın evliyânın feyiz ve teveccühünü celbetmede bir vasıta olduğuna işaret eder.

j. Müslüman olmuş Hıristiyan bir âlimi *"özü saadet ve mutlulukla yoğrulmuş apaçık İslâm Dinini* ***'Biz anne, baba ve ecdâdımızı böylece bu yol üzerinde bulduk'***[210] bahânesini aşarak, dayanaksız bir iddiaya bağlı kalınmadan seçmiş olmanız bizi sevindiren en önemli husustur" diyerek metheder.

k. Bir mektupta, **"... Kim Allah ve Resülü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer"**[211] âyet-i kerimesini *"Beytullah'ı samimi olarak ziyâret maksadıyla yola koyulan bir mü'min ziyârete muvaffak olmadan ölürse bu âyetle müjdelendiği gibi, nefsi temizleme niyyetiyle tarîkata de ömürleri yeterli gelmediğinden dolayı arzularına gerçek anlamda ulaşamadan âhırete göçerlerse aynı şekilde niyyeti karşılığında ecir ve sevap kazanacağı şüphesizdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın pek kıymetli olan bu lütf ve iyiliğine karşı tarikata yeni girenler büyük teşekkürde bulunmalıdır"*[212] şeklinde yorumlar.

l. **"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et"**[213] âyetine göre *"Gerçek ma'bud olan Allah'a âsî olmayan bir mü'min âyetin bu emrine uyarak hayatta olduğu sürece ibâdetine devam etmelidir"*[214] der.

m. Kendisinden buluşma vaktinin belirlenmesini isteyen bir dervişe, **"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez"**[215] âyet-i kerimesini yazarak bu âyetin, bu mes'eleye ulaşmak için kapıyı kapadığını ve fakat gördüğü sâdık rüyaların özleyen gözler için büyük müjdeler içerdiğini söyler.[216]

Bu yorumlar, kainatı ve kainatta meydana gelen olayları okurken Es'ad Efendi'nin Kur'ân-ı Kerim-İnsan-Hayat bağlamında ufkunun ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Zira Kur'ân, kainatın ve kainatta olan olayların sözlü ifadesi, ilâhî bir anlatımıdır. Onu bu gözle okumak gerekmektedir. İşte Es'ad Efendi'de Kur'ân'a böyle bir bakış açısının olduğunu anlamaktayız.

E. Es'ad Efendi'in Tefsîrî Tercümesine Bir Örnek: Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi

Es'ad Efendi burada, özellikle Fâtiha sûresini namazda okurken dikkate alınması ve hatırda tutulması gereken manaları ön plana alarak bir tercüme yapmış-

210 7 el-A'râf/28.
211 4 en-Nisâ/100.
212 Erbilî, *Mektûbât*, s. 376.
213 15 el-Hicr/99.
214 Erbilî, *a.g.e.*, s. 378
215 31 Lokman/34.
216 Erbilî, *a.g.e.*, s. 194.

tır. Biz onun bu tercümesini, 'tefsîrî tercüme'[217] olarak kabul edip okuyucunun dikkatine sunuyoruz:[218]

Es'ad Efendi, Allah Teâlâ'nın huzuruna duracak olan bir kulun, her şeyden evvel Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü ve ululuğunu ilân eden 'Allahü ekber' cümlesini ve Fâtiha-i şerîfeyi huzura giriş kabul etmesi gerektiğini belirtir. Kul, **'Bismillâhirrahmânirrahîm'** cümlesiyle feyizlendikten sonra, *"bütün hamdler Allah'a mahsustur"* ma'nasına gelen **'el-Hamdü lillâh'** kelime-i tayyibesini zikreder. Senâya gelince arz ve takdim olunur ki O, **'Rabbi'l-'âlemîn'**dir. *"Onsekiz bin âlemin gerçek bir terbiyecisidir. Bütün âlemleri yoktan var eden ve yarattıklarını çeşitli nimetlerle rızıklandırandır."*

'er-Rahmân' ism-i celîlinin icâbı olarak *"dünyada, hiçbir ayırım yapmadan herkesi dünyevi nimetlere nâil kılandır."*

'er-Rahîm' ism-i şerîfinin icâbı olarak da *"ahirette sadece mü'minlere merhamet edip onları cennet ve cemâlullah ile mükafatlandırandır"*.

Ahirette olsun, hesap gününde olsun mülkünde tasarruflarına ortak olacak hiçbir kimse bulunmadığından **'mâliki yevmi'd-dîn'** yani *"din gününün sahibi"* yalnız kendisidir.

Hamd ve senâ bu suretle ifâ edildikten sonra, evvel âhir kulluğumuzun, her türlü dileklerimizin sadece zât-ı akdeslerine mahsus ve münhasır olacağını ifade eden **'İyyâke na'büdü ve iyyâke neste'în':** *"Allah'ım! Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz"* cümlesiyle husûsiyyet kazanmış olur. Es'ad Efendi, kulun yardım istemeyi haketmesinin kulluk vazifesini yerine getirmesinden sonra olacağına açık bir delil olan bu âyet-i kerimenin gözden uzak tutulmaması icap ettiğini ara cümle olarak vurgular. Sonra da kulun samimiyetle, etraflıca ve derin bir şekilde düşününce bu dünyaya değer verilmeyeceğini, iltifât edilmeyeceğini anlayarak doğrudan doğruya cennete götürecek ve onun, yüksek derecelerine ulaştıracak bir yol göstericiyi istirham demek olan **'ihdine's-sırâte'l-müstekîm':** *"Yâ Rabbi bizi doğru yola eriştir"* niyâzıyla yine huzûr-i İlâhi'ye yönelmesi gerektiğini söyler.

Bu arada avam, havâs ve havâssu'l-havâssına kadar bütün müminlerin mer-

217 Tercüme, bir sözün manasını başka bir dilde dengi bir tabir ile aynen ifade etmektir. Dolayısıyla bir dilden başka bir dile tercüme yapılırken sözün bütün mana ve maksatlarına dikkat etmek gerekir. İki türlü tercüme vardır. Birincisi harfî veya lâfzî tercüme ki, aslına benzemesi gözetilen, başka bir deyimle eş anlamlılardan birinin yerine konulmasını hedefleyen tercümedir. İkincisi tefsirî tercümedir ki, aslına benzemesi gözetilmeyen ancak mananın güzel bir şekilde ifade edilmesine özen gösterilen bir tercümedir. (Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, ss. 215-216; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 222)

218 Burada '...' işareti arasında bulunan kısımlar Arapça metinleri, "..." işareti arasında bulunanlar da Es'ad Efendi'nin tercümelerini içermektedir. Bunların dışındaki açıklamalar ise çoğunlukla Es'ad Efendi'ye ait olmakla birlikte tarafımızdan bir kısım tasarruflarda bulunulmuştur.

tebelerinin, istek ve arzularının birbirinden farklı olduğundan istirhamlarının da umûmî bir noktaya münhasır bulunmadığının aşikâr olduğunu, dolayısıyla avâmın sırat-ı müstakîm'den zahir şeriati, havâsın şeriat ve hakikati, Peygamber'e vâris olma makamına ulaşanların ise, irşâd ve da'veti anladıklarını ifade eder. Yani herkesin kendi anlayışına göre Cenâb-ı Hak'dan istirhamda bulunacağını anlatır. Binâenaleyh bu âyet-i kerime enbiyâ, evliyâ ve gösterişten uzak bir mü'minin yolu manasına olan, **'sırâtellezîne en'amte 'aleyhim':** *"nimete erdirdiğin kimselerin yoluna eriştir"* âyeti ile bunun gibi Yahudi ve Hristiyanların yolundan başka bir yol demek olan **'ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim ve le'd-dâllin':** *"Gazaba uğramayanların, sapmayanların yoluna eriştir" âyet-i celîlesiyle tavsif edilerek anlatılan yolların ve mertebelerin hepsi yerli yerince ifa edilmiş olur"*[219] diyerek tercümesini nihayete erdirir.

Es'ad Efendi tercümesinin sonunda ise Allah Teâlâ Hazretleri'nin zâtını hakkıyle bilmenin mümkün olmadığı gibi, Fatiha-i Şerîfe'nin ihtivâ ettiği esrâr ve nükteleri de hakkıyle bilmemizin mümkün olmadığını dile getirdikten sonra Fahreddin Râzî'nin tefsirinde dikkatini çeken nüktelerden birini nakleder:

"Fatiha-i Şerîfe, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından olan Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, Rahmâniyyet, Rahîmiyyet, Mâlikiyyet gibi beş sıfatı şâmil olup, mahlukâtın sıfatlarından da ubûdiyyet, istiânet, taleb-i hidâyet, recây-ı istikâmet, istirhâm-ı nimet gibi beş sıfatı bir arada toplamışdır. Ubûdiyyet Ulûhiyyete, istiânet Rubûbiyyete, taleb-i hidâyet Rahmâniyyete, recây-ı istikâmet Rahîmiyyete, istirhâm-ı nimet Mâlikiyyete tekâbül edince nükte-i hikmet ve şâhid-i illiyyet ve maʻlûliyet kemâliyle arz-ı cemâl eyler".[220]

Râzî'den alınan bu ifadeler oldukça derin manalar ifade etmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse 'Ulûhiyyet' Allah Teâlâ'nın kulluk, saygı ve tazime en lâyık yegâne varlık olduğunu bildiren bir sıfatıdır. Ubûdiyyet ise kuldaki güçlü bir varlığa bağlanma, onun önünde boyun büküp yerlere kapanma, saygı duyma vasfını dile getirir. Rubûbiyyet Allah'ın bütün varlıkları yaratıp onları tedricen yetiştirmesi ve bu aşamalarda her türlü ihtiyaçlarını gidermesi anlamını taşırken istianet kulun maddî-manevî ihtiyaçlarının giderilmesinde güçlü bir varlıktan yardım talebinde bulunmasını ifade eder. Rahmâniyyet Yüce Allah'ın oldukça merhametli olduğunu, dünyada mü'min kâfir ayırımı yapmadan bütün yaratıklara merhamet ettiğini açıklarken taleb-i hidâyet kulun o yüce merhamet sahibinden kendisini kafir olarak bırakmayıp hidayete erdirmesi talebinde bulunmasını izah eder. Rahîmiyyet de yine Allah Teâlâ'nın oldukça merhametli olduğunu ve özel-

219 Erbilî, M. Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye* ve *Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi*, ss. 59-61. Es'ad Efendi, aynı minvâl üzere Fâtiha sûresinin tefsîrî tercümesine *"Mektûbât"* isimli eserinin 10. Mektub'unda da yer vermektedir. Bkz. Erbilî, *Mektûbat*, ss. 60-62.

220 Erbilî, *a.g.e.*, s. 62. Bkz. er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut trs., c. I, s. 185.

likle mü'min kullarına daha çok merhamet ettiğini bildirirken, recây-ı istikamet, mü'minin Allah'ın bu vasfına dayanarak sürekli istikamet üzere olmayı O'ndan talep etmesini dile getirir. Mâlikiyyet ise Allah'ın bütün mülkün ve nimetlerin yegâne sahibi olduğunu bildiren bir sıfattır. İstirham-ı ni'met ise kulun Allah'tan ni'met talebinde bulunmasıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bu sıfatlarıyla kuldaki bu sıfatlar birbirine tekabül etmektedir.

IV. Değerlendirme

Es'ad Efendi'nin âyetleri yorumlama yaklaşımını şu şekilde değerlendirmemiz mümkündür:

1. Es'ad Efendi'nin Kur'ân Kerim ile oldukça derin bir gönül bağı bulunduğu, düşünce ve bilgi dünyasına Kur'ânî bakış açısının hakim olduğu ve fikirlerini âyetlerin işareti doğrultusunda ortaya koyduğu görülmektedir. Olayları Kur'ân-insan-hayat ilişkisi içinde açıklamada ufkunun oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır.

2. Yazılarına konu edindiği âyetler, genellikle Allah'ı zikir, tesbih, Allah'a dönüş, yöneliş, ibadet, itaat, muhabbet, Allah'ın azameti, Rasûlullah (s.a.v.)'a muhabbet, ittiba, mürşide ihtiyaç, sadıklarla beraber olma, rabıta, tevessül, istiâne, insanın mükerremliği, ilim, ilmiyle âmil olma, mücâhede, nefsi tezkiye vs. gibi özellikle tasavvufî ve ahlâkî konularla ilgilidir.

3. Bu âyetleri yer yer aynı manayı açıklayan diğer âyetlerle, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadîsleriyle ve sahabe sözleri ile yorumlamıştır.

4. Yorumlarında bir taraftan Fahreddin Râzî gibi dirayet yönü ağır olan tefsirlere, diğer taraftan da Bahru'l-Hakâyık gibi güvenilir işârî tefsirlere dayanmış, ayrıca lügât kaynaklarını da kullanmıştır.

5. Âyetleri ehl-i sünnet anlayışına uygun, ifrat ve tefritten uzak olarak gayet makul ölçüler içinde yorumlamış, bir kısım sûfîlerde rastlanan herkes tarafından anlaşılması zor tevillere girişmemiş, bütün açıklamalarında Şeriat ölçülerine uymayı temel gaye edinmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, ts.
————, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul, 1991, s. 193.
BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul, ts.
"Cemiyet-i Sufiye", *Tasavvuf*, 11 C.ula 1329/28 Nisan 1327, nu. 8.
CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1979.
ERBİLÎ, Muhammed Es'ad, *Divân-ı Es'ad*, İstanbul, 1991
————, *Kenzü'l-İrfân*, İstanbul, 1989.

———, *Mektûbât*, İstanbul, 1983.

———, *Risale-i Es'adiyye ve Fatiha-i Şerife Tercümesi*, İstanbul, 1986.

———, *Tevhid Risâlesi Tercümesi*, İstanbul, 1337.

İBNÜLEMİN, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, ts.

KARA, İsmail, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergâh* (Edebiyat Sanat kültür Dergisi), Eylül 1993, C. IV, S. 43.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 1969.

Mehmed Es'ad, "Makale-i mahsusa", *Beyanü'l-Hak*, I/17, 2 Muharrem 1326.

"Millet Meclisinde Tekye Müzakeresi", *Muhibban*, 2. Sene, nu. 6, s. 151, 16 C.ahir 1329/1 Haziran 1327.

er-RÂZÎ, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut, ts.

Tasavvuf Mecmuası, İstanbul, 1307.

TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991.

VASSAF, Hüseyin, *Sefine-i Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, II, 191-192.

VETT, Carl, *Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar*, (Çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1993.

YILMAZ, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994.

———, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, 'Es'ad Erbilî' maddesi.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfesirûn*, Kahire, 1961.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân*, Mısır, ts.